

Kulturní a společenský život v koncentračním táboře Terezín

Bakalářská práce

Studijní program: B7507 – Specializace v pedagogice
Studijní obory: 6107R023 – Humanitní studia se zaměřením na vzdělávání
7105R056 – Historie se zaměřením na vzdělávání

Autor práce: **Markéta Šturmová**
Vedoucí práce: Mgr. Marie Holá, Th.D.

TECHNICAL UNIVERSITY OF LIBEREC
Faculty of Science, Humanities
and Education

Culture and Social Life in the Terezin Concentration Camp

Bachelor thesis

Study programme: B7507 – Specialization in Pedagogy
Study branches: 6107R023 – Humanities for Education
7105R056 – History for Education

Author: **Markéta Šturmová**
Supervisor: Mgr. Marie Holá, Th.D.

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Markéta Šturmová**
Osobní číslo: **P12000334**
Studijní program: **B7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obory: **Humanitní studia se zaměřením na vzdělávání**
Historie se zaměřením na vzdělávání
Název tématu: **Kulturní a společenský život v koncentračním táboře Terezín**
Zadávací katedra: **Katedra filosofie**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Práce se zaměří na popis kulturního a společenského života v Terezíně během 2. sv. války. Metodou k vypracování bude studium a analýza dostupné literatury. Studentka se bude v průběhu příprav a vypracování řídit metodickými a organizačními pokyny vedoucí práce.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury: **viz příloha**

Vedoucí bakalářské práce: **Mgr. Marie Holá**
Katedra filosofie

Datum zadání bakalářské práce: **10. dubna 2014**

Termín odevzdání bakalářské práce: **30. dubna 2015**

doc. RNDr. Miroslav Brzezina, CSc.
děkan

L.S.

PhDr. Ondřej Lánský, Ph.D.
vedoucí katedry

V Liberci dne 30. dubna 2014

Příloha zadání bakalářské práce

Seznam odborné literatury:

LAGUS, Karel - POLÁK, Josef. Město za mřížemi. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1964. 365 s. Edice Svazu protifašistických bojovníků; 123 s.

CHLÁDKOVÁ, Ludmila. Terezínské ghetto. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1991. 46 s. ISBN 80-206-0283-6.

ŠORMOVÁ, Eva. Divadlo v Terezíně: 1941-1945. 1. vyd. Ústí nad Labem : Severočes. nakl., 1973. 114 s.

Divadelní texty z terezínského ghetta 1941-1945. 1. vyd. Praha: Akropolis, 2008. 545, [12] s. ISBN 978-80-86903-82-8.

Terezínské studie a dokumenty. 2002. Vyd. 1. Praha: Academia, 2002. 373 s. ISBN 80-200-1031-9.

KUNA, Milan. Hudba vzdoru a naděje : Terezín 1941-1945 : o činnosti a tvorbě hudebníků v koncentračním táboře Terezín. 1. vyd. Praha : Editio Bärenreiter, 2000. 208 s., [24] s. obr. příl. ISBN 80-86385-02-7.

STEINER, František. Fotbal pod žlutou hvězdou : neznámá kapitola hry, která se hrála před smrtí. 1. vyd. Praha: Olympia, 2009. 136 s. ISBN 978-80-7376-139-4.

KASPEROVÁ, Dana. Výchova a vzdělávání židovských dětí v protektorátu a v ghettu Terezín. Vyd. 1. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2010. 224 s. Humanitas; sv. 1. ISBN 978-80-7308-327-4.

Prohlášení

Byla jsem seznámena s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Současně čestně prohlašuji, že tištěná verze práce se shoduje s elektronickou verzí, vloženou do IS STAG.

Datum:

Podpis:

Poděkování

Děkuji Mgr. Marii Holé Th.D. za její pomoc, odborné vedení, velkou trpělivost a poskytnuté rady při vypracování této bakalářské práce.

Anotace

Bakalářská práce se zabývá kulturním a společenským životem v koncentračním táboře Terezín během druhé světové války. Na začátku práce je vysvětlen pojem holocaust, popsána historie terezínské pevnosti a terezínského ghetta. Hlavní část práce přináší ucelený přehled všech oblastí kultury, které v terezínském ghettu vznikaly. Zachycuje kulturu divadelní, hudební, výtvarnou a literární, a její hlavní díla a představitele. Práce rovněž popisuje význam kultury v Terezíně pro židovské vězně i pro nacistické Německo.

Klíčová slova

Terezín, holocaust, koncentrační tábory, Židé, ghetto, kultura, nacismus

Annotation

The bachelor thesis deals with cultural and social life in the Terezin concentration camp during World War II. At the beginning is the explanation of the term Holocaust and description of the history of Terezin Fortress and the Terezin ghetto. The main part of the thesis gives a comprehensive overview of all areas of culture, which originated in the Terezin ghetto. The thesis captures the culture of theater, music, visual arts and literature, and their major works and representatives. The thesis also describes the importance of culture in Terezin for Jewish prisoners and for Nazi Germany.

Keywords

Terezin, Holocaust, concentration camps, Jews, ghetto, culture, Nazism

Obsah

Úvod.....	9
1. Židé za 2. světové války a holocaust.....	11
2. Terezín.....	13
2.1 Historie terezínské pevnosti.....	13
2.2 Terezínské ghetto.....	15
2.3 Všední život v Terezíně.....	17
2.4 Děti v Terezíně.....	19
2.4.1 Výchova dětí v Terezíně.....	19
2.4.2 Vzdělávání dětí v Terezíně.....	21
3. Kulturní život v Terezíně.....	24
3.1 Divadlo v terezínském ghettu.....	26
3.1.1 Dětská divadelní tvorba.....	34
3.2 Hudební tvorba v terezínském ghettu.....	36
3.3 Výtvarná tvorba v terezínském ghettu.....	45
3.3.1 Dětská výtvarná tvorba.....	51
3.4 Literární tvorba v terezínském ghettu.....	53
3.4.1 Dětská literární tvorba.....	56
4. Význam kultury.....	59
Závěr.....	60
Seznam pramenů a literatury.....	62

Úvod

Tato bakalářská práce se zabývá kulturním a společenským životem v koncentračním táboře Terezín. Mnoho lidí možná překvapí, že na místě, kde lidé neměli téměř kde spát ani co jíst, kde se smrt lidí na vyčerpání, podvyživení, infekční nemoci stala běžnou záležitostí každodenního života, vznikl rozmanitý kulturní život.

Autorka si vybrala téma práce hned z několika důvodů. Prvním z nich je zájem o židovskou problematiku. Autorka je zároveň studentkou filosofie a historie a dějiny druhé světové války a holocaustu ji vždy fascinovaly. Židovskou tematikou se zabývala již na střední a vysoké škole v několika seminárních pracích, kde studovala například historii židovského etnika, či židovské tradice a zvyky. Druhým důvodem bylo zanechání silného pocitu uvnitř autorky po návštěvě koncentračního tábora v Terezíně. Po zhlédnutí otřesných podmínek, ve kterých Židé ve strachu pobývali měsíce i roky, pracovali, stravovali se, prováděli hygienu a další činnosti každodenního života člověka opravdu překvapí, že zde vznikala také kultura. A ne kultura leda-jaká. Jednalo se o kulturu na vysoké úrovni, kterou její tvůrci brali velice vážně.

Tato bakalářská práce tedy popisuje kulturu a společenský život v Terezínském koncentračním táboře. Vysvětluje postavení Židů během druhé světové války, popisuje termín holocaust, Norimberské zákony apod. Přináší stručnou historii města Terezín, terezínského pevnosti a ghetta. Popisuje život dětí i dospělých, aby mohla charakterizovat proces a význam vzniku kultury a zasadit ji do celkového kontextu.

Největší pozornost práce zaměřuje na kulturní život v ghettu, hlavní představitele kultury a její význam. Práce je v této kapitole členěna podle jednotlivých kulturních odvětví na podkapitoly o divadelní, hudební, výtvarné a literární kultuře. V každé kapitole jmenuje a charakterizuje hlavní představitele, vždy se zabývá i kulturou dětskou, která měla v Terezíně také velice podstatnou roli.

Cílem práce je seznámit čtenáře s Terezínským koncentračním táborem a především kulturou, která uvnitř tábora, za zdmi ghetta, vznikla. Popsat postupný proces od tajné produkce kultury, po tiché přihlížení nacistického Německa, až po její zneužití v rámci nacistické propagandy, dále charakterizovat její hlavní díla a představitele.

Posledním cílem práce je stanovit význam, který kultura měla jak pro nacisty, tak pro vězněné Židy.

1. Židé za 2. světové války a holocaust

Být Židem za Druhé světové války přinášelo mnoho specifík. Abychom je mohli pochopit, je nutné se nejprve seznámit se základními pojmy jako je holocaust, či genocida.

Holocaust je pojem, který pochází z řečtiny a znamená zapálenou oběť.¹ Ti, kteří holocaust prováděli, pro to měli vlastní označení - „konečné řešení židovské otázky“, které za sebou skrývalo úplné vyhlazení židovského etnika – genocidu - v evropském a později celosvětovém měřítku.² Sami Židé holocaust označují jako šoa,³ překládané jako katastrofa, zlo, zničení.⁴

Holocaust tedy musíme považovat za jedinečný případ genocidy,⁵ jedinečnou historickou událost, nesrovnatelnou s žádným jiným politickým zločinem v minulosti.⁶

Teoretik Holocaustu Raul Hilberg rozdělil genocidu Židů do třech fází - vyvlastnění, soustředění, vyhlazení. První fázi toho procesu charakterizují perzekuční opatření, která Židy izolovala od ostatních obyvatel. Bylo kolem nich vytvořeno „ghetto bez hradeb“. Ztratili práci, byl jim zabaven majetek, nesměli se účastnit kulturního dění apod. Ghetto bez hradeb se po přesunutí do sběrných táborů (jedním z nich byl Terezín) stalo pro Židy ghettem skutečným. Zde byli soustředěni předtím, než byla naplněna poslední fáze genocidy, tedy vyhlazení.⁷

„Část historiků považuje za začátek holocaustu rok 1933, kdy se v Německu dostala k moci radikálně antisemistická strana NSDAP“, která přišla s protižidovským politickým programem. Dalším důležitým mezníkem je v historii holocaustu 15. září 1935, kdy byly v Norimberku na sjezdu NSDAP přijaty dva rasové zákony - zákon o

---

1 EMMERT, František. *Holocaust*. Brno: Computer Press, 2006. Muzeum v knize. ISBN 80-251-1204-7, s. 3

2 Téma: Holocaust : informační materiál pro učitele k výuce na základních a středních školách . Praha : Tauris, 2000, s. 4.

3 EMMERT, František. *Holocaust*, s. 3

4 HAPEREN, Maria van, Wichert ten HAVE, Ben KIERNAN, Martin MENNECKE, Uğur Ümit ÜNGÖR, Ton ZWAAN a Aleš ZIEGLER, ŠMOK, Martin a Monika HORSÁKOVÁ (eds.). *Holocaust a jiné genocidy*. Přeložil Petruška ŠUSTROVÁ. Polanka nad Odrou: Občanské sdružení PANT, 2015. Moderní dějiny (Občanské sdružení PANT). ISBN 978-80-905942-7-2, s. 20

5 Téma : Holocaust, s. 4.

6 EMMERT, František. *Holocaust*, s. 3

7 Téma : Holocaust, s. 4.

říšském občanství a zákon na ochranu německé krve a cti. Tyto zákony zbavily Židy a další osoby, které nemohly prokázat árijský původ říšského občanství a zakázaly sňatky či pohlavní styk Žida s Němcem. Stanovily též systém, podle něhož se určovalo, kdo bude považován za Žida nebo za židovského míšence 1. či 2. stupně. Podle toho se poté rozlišovala míra diskriminace osob považovaných za Židy.⁸

Po vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava v březnu roku 1939, začaly tyto zákony platit i na území Protektorátu. Postupně byly zrušeny téměř všechny židovské náboženské obce a byla zřízena Ústředna pro židovské vystěhovalectví, pod kterou později spadala veškerá židovská problematika Protektorátu. Postupně byla vydávána protižidovská nařízení a výnosy, mezi něž patřilo například: zákaz vykonávat určitá povolání, zákaz navštěvovat německé školy, kavárny, hostince, divadla, sady a parky, zákaz kouření apod. Další povinností bylo nosit označení na oblečení – Davidovu hvězdu. Příděly potravin byly Židům omezeny na minimum.⁹

Koncem roku 1941 začal projekt takzvaného „konečného řešení“. Začaly probíhat první deportace židovského obyvatelstva do ghatt a vyhlazovacích táborů. *„Nacistická propaganda začala informovat o „evakuaci“ evropských Židů „na východ“. Tvrdila, že budou přestěhováni do židovských měst, vesnic a oblastí“.* Pravda byla taková, že počátkem roku 1942 bylo spuštěno masové vyvražďování v několika vybraných táborech a během několika měsíců propukl holocaust v plné síle.¹⁰

Je důležité zdůraznit, že Holocaust nebyl důsledkem žádného reálně existujícího konfliktu mezi německým lidem a Židy. Byl vyústěním rasistické ideologie Hitlerova Německa, ve které byli Židé obviňováni ze všech možných zločinů, mezi něž patřila i porážka Německa v První světové válce. Židé byli Hitlerem prezentováni jako ti, kteří brání realizaci plánů na získání nového „životního prostoru“ pro německý „panský národ“ a je potřeba je odstranit.¹¹

To trvalo až do posledních dnů války, kdy byla porážka Německa již jistá.

---

8 EMMERT, František. *Holocaust*, s. 8, 14, 15

9 Téma: *Holocaust*, s. 20 – 23.

10 EMMERT, František. *Holocaust*, s. 36

11 Téma: *Holocaust*, s. 42 – 44

2. Terezín

Terezín, Německy označovaný jako Theresienstadt je malé pevnostní město nacházející se v Litoměřickém okrese v Ústeckém kraji, nedaleko soutoku Labe a Ohře. Terezín vznikl jako pevnost vybudovaná na sklonku 18. století. Až do počátku Druhé světové války byl málo známým městem s několika tisíci obyvateli, což se změnilo tehdy, když zde během války vznikl největší komplex nacistických táborů na území českých zemí.¹²

Od roku 1947 je zde zřízen Památník Terezín, jehož součástí je i Národní hřbitov, v němž je pohřbeno 30 000 obětí nacistického teroru.¹³ Památník Terezín má připomínat hrůzy nacismu a zachovat a starat se o místa utrpení a smutku. Má být také výstrahou a neustálým varováním budoucích generací.¹⁴

2.1 Historie terezínské pevnosti

Výstavba pevnosti Terezín byla zahájena roku 1780 císařem Josefem II. Byla stavěna na území vesnic Německé Kopisty a Travčice na řece Ohři nedaleko Litoměřic. Jméno Terezín získala podle císařovny Marie Terezie, Josefovy matky.¹⁵

Lokalita nebyla vybrána náhodně. Díky přítomnosti dvou řek Labe a Ohře, které znamenaly velké překážky pro operace nepřátelských armád, před nimiž měla Rakousko-Uhersko chránit, měla velice dobré obranné vlastnosti. Neměla však sloužit pouze jako opěrný bod na obranu určitého teritoria, ale i jako materiální vojenská základna, či sídlo vojenské základny.¹⁶

Nejprve byly zahájeny stavby a opravy cest pro dopravu stavebního materiálu a zajištění pracovní síly. Když v říjnu 1780 přijel sám Josef II, a položil zde základní stavební kámen pevnosti, rozběhly se stavební práce naplno. O rok později byl Terezínu udělen statut královského města.¹⁷

---

12 NOVÁK, Václav. *Terezín*. 2. vyd., Praha : Naše vojsko, 1979, s. 5

13 Tamtéž, s. 5

14 Holocaust.cz. *Holocaust.cz*. [online]. 4.5.2016 [cit. 2016-05-04]. Dostupné z: <http://www.holocaust.cz/zdroje/dokumenty/terezin/>

15 ROMAŇÁK, Andrej a M. PRÁŠIL. *Pevnost Terezín*. Dvůr Králové nad Labem: FORTprint, 1994. ISBN 809015803X, s. 23

16 Tamtéž, s. 22

17 Tamtéž, s. 24

V roce 1790 pevnost dosáhla takového stadia výstavby, že byla po technické stránce schopna obrany. Poté už probíhaly pouze drobné práce především na vnitřním vybavení pevnosti. Terezín byl tedy vybudován v průběhu jedenácti let za pomoci tisíců stavebních dělníků a řemeslníků, což je na to, o jak složitý a rozlehlý komplex se jedná pozoruhodně krátký čas.¹⁸

Pevnostní komplex Terezín se skládá ze tří částí. Z hlavní pevnosti, která leží na levém břehu Ohře, malé pevnosti nacházející se na pravém břehu Ohře a z dolního a horního retranchementu.¹⁹

Hlavní složku obyvatel Terezína měli tvořit především vojáci. Civilní obyvatelstvo se zde mělo nacházet, pouze pokud mohlo sloužit svými službami posádce, proto bylo pečlivě vybíráno. Mezi nepostradatelné řemeslníky patřili především pekaři, ševci, řezníci a kováři. Cizincům nebylo se zde povoleno usidlovat.²⁰

Pevnostní město uvnitř pevnostního valu bylo postaveno velmi účelně, z důvodu potřeby rychlých přesunů vojsk. Jednalo se o téměř pravidelný geometrický útvar s pravoúhloú komunikační sítí a v šachovnicovém půdorysu města.²¹

Terezín, původně postavený na obranu proti pruské expanzi, postupně, vlivem politických okolností, ztratil svůj původní význam. Taktická i strategické funkce pevnosti byla postupně překonána. Proto byl Terezínu roku 1882 odňat statut pevnostního města. Přesto však i nadále zůstal armádní zásobovací základnou a sídlem vojenské posádky.²² Terezín byl však znám i jako jedno z nejtěžších vězení v Rakousko-Uhersku.²³ Malá pevnost se již brzy po svém vzniku stala věznicí pro vojenské a politické provinilce a odpůrce. V roce 1918 se však věznice naposledy naplnila lidmi, kteří se vzepřeli monarchistickému režimu, když zde bylo uvězněno 500 účastníků rumburské vzpoury.²⁴ S rozpadem monarchie se rozpadla i její represivní zařízení včetně Terezínské věznice. V období První republiky se zde nacházely muniční a provinční sklady.²⁵ Nejtragičtější úlohu získala Malá pevnost během nacistické okupace, kdy zde roku 1940 gestapo zřídilo

---

18 ROMANÁK, Andrej a M. PRÁŠIL. *Pevnost Terezín*, s. 26

19 Tamtéž, s. 32

20 Tamtéž, s. 77 – 78

21 Tamtéž, s. 79

22 Tamtéž, s. 82 – 83

23 Tamtéž, s. 82

24 NOVÁK, Václav. *Terezín*, s. 7

25 ROMANÁK, Andrej a M. PRÁŠIL. *Pevnost Terezín*, s. 84

svou věznicí, s prvky koncentračního tábora. Věznicí prošlo více jak 30 000 lidí, mnozí zde našli smrt a další tisíce vězňů byly deportovány do dalších koncentračních táborů směrem na východ.²⁶ O rok později nacisté zneužili i hlavní pevnost Terezín, kde byl vytvořen sběrný tábor, tzv. Ghetto, kam byli soustředováni ti, kteří byli podle Norimberských zákonů označováni za Židy.²⁷ Tím byl tragický osud Terezína dokonán.

2.2 Terezínské ghetto

Terezínské ghetto vzniklo na místě původní hlavní pevnosti Terezín.²⁸

V létě roku 1941, v souvislosti s vývojem války na frontách, vstoupila nacistická politika tzv. konečného řešení židovské otázky do své nové, závěrečné fáze. Tou mělo být po dosavadní diskriminaci, ponížení, ožebračení a dílčích transportech osob, označených za Židy, hromadné masové deportace a vyvražďování.²⁹

Otázkou konečného řešení byl v protektorátě pověřen zastupující říšský protektor R. Heydrich, který byl touto funkcí pověřen 27. září 1941. Od té doby došlo k vyostření politiky a k zintenzivnění hledání vhodného místa pro koncentraci Židů.³⁰

Za takové místo byl brzy považován Terezín. A proč zrovna Terezín? Jako pevnostní město bylo obklopeno hradbami, které zaručovaly snadnou ostrahu. Také mělo mnoho kasárenských objektů, ve kterých bylo možné ubytovat velké množství osob. Další výhodou byla blízkost železniční tratě, která byla nutná pro převoz vězňů do Terezína, nebo později do dalších koncentračních táborů, které měly sloužit k přímé likvidaci. A také přítomnost věznice v Malé pevnosti zaručovala v případě potřeby rychlou možnost zásahu od zde přítomných příslušníků SS.³¹ Terezín se měl stát městem pro dočasnou „evakuaci“ Židů — tedy přechodným sběrným táborem, tranzitním shromaždištěm před tím, než byli Židé převezeni do likvidačních táborů na východě Evropy. Pro Terezín se tak staly typickými dva přívlastky — dočasnost a přechodnost.³²

---

²⁶ NOVÁK, Václav. *Terezín*, s. 9

²⁷ ROMAŇÁK, Andrej a M. PRÁŠIL. *Pevnost Terezín*, s. 85

²⁸ Tamtéž, s. 85

²⁹ BROD, Toman, Miroslav KÁRNÝ a Margita KÁRNÁ. *Terezínský rodinný tábor v Osvětimi-Birkenau: Sborník*. 1. vyd. Praha: Melantrich, 1994, s. 15 – 16

³⁰ CHLÁDKOVÁ, Ludmila. *Terezínské ghetto*. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1991, s. 8

³¹ Tamtéž, s. 8

Vězni měli být v Terezíně decimováni. Jedním ze způsobů likvidace mělo být umístění velkého počtu vězňů na velmi malém prostoru. Dokonce bylo oficiálně napsáno, že Židé si mají udělat byty dolů do země. Přímo ukázkou tohoto způsobu ničení je to, že v předválečném Terezíně žilo cca 7000 osob a nacisté oznámili, že zde mohou umístit 50 až 60 tisíc Židů. To znamenalo umístění osmi osob na místě, kde dříve žila osoba jedna.³³

Ghetto začalo oficiálně existovat 24. listopadu 1941. Právě v tento den sem dorazil první transport z Prahy, tzv. Aufbaukommando se 342 budoucími vězni, který dostal za úkol připravit v ghettu vše potřebné pro příjezd dalších transportů. K ubytování vězňů posloužily bývalé dělostřelecké kasárny přejmenované na Sudetské. Pro další transporty bylo připraveno dalších deset kasárenských objektů, pokoje byly vybaveny několikapatrovými postelemi, a pro možnost stravování byla též vybavena vojenská kuchyně.³⁴

Transporty s dalšími vězni začaly přijíždět o pár dní později, 30. listopadu, a trvaly až do jara roku 1945. Celkem bylo do Terezína deportováno 73608 osob ve 122 transportech.³⁵

Původně se mělo jednat o starobní ghetto, kde by žili Židé starší 65 let, prominentní osoby, držitelé vysokých vyznamenání a váleční poškození z První světové války. Tyto vybrané osoby měly v Terezíně zůstat na trvalo a díky tomu se nacistům mělo podařit utajit před světem to, co se v táboře skutečně dělo a k čemu měl sloužit.³⁶ Tato myšlenka asi po půl roce existence ghetta zanikla smrtí či deportací původně převažující vrstvy starých Židů. Přesto se však nacisté stále snažili pro veřejnost zachovat představu, že Židé mohou v Terezíně v klidu žít a umírat.³⁷

V Terezíně probíhalo postupné ničení vězňů, ne však jejich přímá likvidace usmrcováním v plynových komorách nebo střelením, jako tomu bylo v táborech určených pro vyhlazování. Ničení zde probíhalo postupně a v delším časovém horizontu. Vězni

---

32 BROD, Toman, Miroslav KÁRNÝ a Margita KÁRNÁ. *Terezínský rodinný tábor v Osvětimi-Birkenau: Sborník*, s. 17

33 Tamtéž, s. 17

34 CHLÁDKOVÁ, Ludmila. *Terezínské ghetto*, s. 8

35 BROD, Toman, Miroslav KÁRNÝ a Margita KÁRNÁ. *Terezínský rodinný tábor v Osvětimi-Birkenau: Sborník.*, s. 18

36 CHLÁDKOVÁ, Ludmila. *Terezínské ghetto*, s. 8

37 BROD, Toman, Miroslav KÁRNÝ a Margita KÁRNÁ. *Terezínský rodinný tábor v Osvětimi-Birkenau: Sborník.*, s. 21

trpěli nedostatkem vody, jídla, prostoru a otřesnými hygienickými podmínkami, jejichž příkladem může být úplná absence toalet, nebo využívání jednoho záchodu až 100 lidmi, což zapříčinilo infekční a jiné nemoci.³⁸

V roce 1943 se o Terezín začal zajímat mezinárodní Červený kříž. Organizace měla zájem Terezín navštívit a přesvědčit se o tom, že zde nedochází k vraždění lidí. Nacisté s tím nakonec souhlasili, a proto se rozhodli provést akci, která se stala známá jako zkrášlování města. 1. května došlo k oficiálnímu přejmenování Terezína na Židovské sídliště. Došlo také ke změně názvu ulic. Ty, které byly dříve označovány pouze písmeny Q, L apod., získaly názvy jako například Ulice Jezerní nebo Ulice Radniční. Dále došlo k vytvoření dětského hřiště, obchodů se zbožím, kaváren a fiktivních peněz, za které mohli Židé nakupovat, vytvoření školy, ve které se nikdy neučilo, a k zdánlivé úpravě několika ukázkových ubikací.³⁹ Všechny tyto kroky měly přispět k zastření pochybností o brutálním zacházení s vězni a s plánem na konečné řešení židovské otázky.⁴⁰

K návštěvě Červeného kříže došlo 23. června 1944. Nacisté měli přesně připravený scénář návštěvy včetně trasy, kterou si delegace prošla. Terezín byl předveden jako normální město, ve kterém Židé žijí obyčejný život. Delegace všemu uvěřila a ve zprávě, kterou podala je uvedeno, že „*Terezín je obyčejný konečný tábor, odkud normálně, kdo jednou vstoupil, není odeslán jinam.*“⁴¹

Také byl natočen propagandistický film.

2.3 Všední život v Terezíně

Život terezínských vězňů nebyl vůbec jednoduchý. Jejich otřesné ubytovací a stravovací podmínky, často drsný táborový režim, nemožnost stýkat se se svými blízkými, vedly k častým fyzickým i psychickým problémům. Styk rodinných příslušníků byl totiž zakázán a zrovna tak byl zakázán styk s civilním obyvatelstvem, které bylo po vydání výnosu z 16. února 1941 o zrušení obce Terezín z města vystěhováno.⁴²

---

38 BROD, Toman, Miroslav KÁRNÝ a Margita KÁRNÁ. *Terezínský rodinný tábor v Osvětimi-Birkenau: Sborník*, s. 23 – 24

39 Tamtéž, s. 29

40 Tamtéž, s. 29

41 Tamtéž, s. 29

42 CHLÁDKOVÁ, Ludmila. *Terezínské ghetto*, s. 8

Vězni obývali jak kasárny, tak i velké domy ve městě. Zvláště žili muži, zvláště ženy a zvláště děti. Ubytování bylo velmi prosté, každý vězeň měl pouze jednu z několikapatrových postelí, stůl, poličku a věšák na osobní věci. Neexistovalo soukromí. Společenské místnosti byly naprosto přeplněné. Pro nově příchozí již zbývala místa pouze na půdách, kde vězni postrádali i to nejnnutnější jako je voda nebo hygienické zařízení.⁴³

Táborový režim v Terezíně byl opravdu drsný a mnoho vězňů mu podlehl. Terezínští vězni se museli podrobit spoustě táborových zákazů a příkazů. Hned po příjezdu se všichni museli soustředit na vyhrazeném místě – tzv. šlojce, a podrobit se kontrole osobních věcí. Zakázané věci jim byly okamžitě odebrány. Byl vydán zákaz chůze po chodnících, zákaz vlastnit cenné předměty, jako i hudební nástroje a fotoaparáty, dále také zákaz vlastnit cigarety, zapalovače a „civilní“ peníze. V některých obdobích terezínští nesměli opouštět ubikace, ani v nich svítit, také nesměli pořádat kulturní představení, nebo dokonce přijímat a odesílat korespondenci. Dále bylo vydáno nařízení zdravit každého, kdo má oblečenou uniformu. Za porušení táborových nařízení byli terezínští trestáni. Prvním trestem byl několikadenní pobyt v táborovém vězení v ghettu. Po jeho odpykání byl pachatel buď odeslán v nejbližším transportu na východ a tam zlikvidován, nebo byl přesunut na Malou pevnost, která se pro vězně téměř rovnala vyhlazovacímu transportu.⁴⁴

Příděly potravin byly nedostačující. Následkem toho ztráceli vězni až třetinu své původní váhy.⁴⁵ Většina z nich trpěla podvýživou způsobenou jak malým množstvím jídla a následným hladem, tak i nutriční nevyvážeností jídel s malou porcí vitamínů, či stravováním studenými, často syrovými pokrmy apod.⁴⁶ Vězni často ze zoufalství vybírali již zkažené jídlo z odpadků.⁴⁷

Náplní dne byla pro terezínské vězně práce, která byla povinností pro všechny, kteří nebyli nemocní, nebo moc staří. Pracovaly i děti a to již od věku čtrnácti let. Práce byla těžká a vyčerpávající, ale mnohdy v sobě skrývala i určité výhody, mezi které patřily

---

43 CHLÁDKOVÁ, Ludmila. *Terezínské ghetto*, s. 11

44 Tamtéž, s. 11

45 Tamtéž, s. 11

46 BROD, Toman, Miroslav KÁRNÝ a Margita KÁRNÁ. *Terezínský rodinný tábor v Osvětimi-Birkenau: Sborník*, s. 24

47 CHLÁDKOVÁ, Ludmila. *Terezínské ghetto*, s. 11

větší přiděly jídla i ochrana před transportem na východ. Terezínští pracovali jak na budování tábora, jejich silami bylo například vybudováno táborové krematorium, tak na zásobování tábora, ale i na produkci, kterou bylo poté zásobováno říšské obyvatelstvo. Nejžádanější prací byla práce v kuchyni, kde byla často šance získat nějaké jídlo navíc.⁴⁸

Fyzická a psychická decimace vězňů vedla k častým nemocem a také k častému úmrtí. Zpočátku byly veškeré léčebné zákroky prováděny tím nejprimitivnějším způsobem. Postupně však došlo k vybudování nemocnice a dalších zdravotnických zařízení. O nemocné se starali židovští lékaři a židovské sestry.⁴⁹

2.4 Děti v Terezíně

Do Terezína přišly se svými rodiči nebo ze židovských sirotčinců také děti. Ty zpočátku bydlely společně se svými matkami, chlapci starší 12 let s muži.⁵⁰ Později pro ně byly vybudovány samostatné domy vyčleněné speciálně pro děti a mládež. Vznikl tak speciální dům kojenců a batolat, dům pro předškolní děti, i ty školou povinné.⁵¹ V mládežnických domech byly děti členěny podle věku, pohlaví a národnosti. I přes toto dělení se vychovatelky se snažily o co největší vzájemné stýkání všech dětí.⁵² „*Veškerí dospělí vyvinuli maximální úsilí, aby děti v ghettu nezaostaly a mohly se po skončení války bez větších problémů vrátit do normálního života.*“⁵³

2.4.1 Výchova dětí v Terezíně

Děti tedy obývaly dětské domovy, kde se o ně staraly vychovatelky a pečovatelé. Jejich práce byla velmi náročná, protože děti přijížděly do Terezína často ve velmi zuboženém stavu. Vychovatelky nejprve musely pomoci dítěti po psychické stránce, aby mohlo zase začít běžně jíst a spát. Až poté mohly s dětmi začít pracovat dál a postupně je stmelit a zapojit do vzdělávacích a kulturních aktivit.⁵⁴ Přípravovaly pro děti denní program, který

---

48 CHLÁDKOVÁ, Ludmila. *Terezínské ghetto*, s. 11

49 Tamtéž, s. 12

50 Tamtéž, s. 13

51 Tamtéž, s. 13

52 KASPEROVÁ, Dana. *Výchova a vzdělávání židovských dětí v protektorátu a v ghettu Terezín*. Vyd. 1. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2010, 224 s. ISBN 978-80-7308-327-4, s. 132

53 CHLÁDKOVÁ, Ludmila. *Terezínské ghetto*, s. 13

54 KASPEROVÁ, Dana. *Německé a české reformně pedagogické vzdělávací a výchovné koncepty - analýza, komparace*. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2008, : 152-163, s. 153

zahrnoval bohaté kulturní aktivity, mezi které patřila účast na přednáškových, hudebních, divadelních a jiných aktivitách. Program také zahrnoval ilegální vzdělávání.⁵⁵ Vychovatelky a pedagogové věnovali svůj život tomu, aby alespoň částečně děti uchránili před „útrapami koncentračnického života“.⁵⁶

Výchova a kulturní aktivity probíhaly v dětských domech. První z nich byl chlapecký domov L 417. Součástí tohoto domova bylo deset samostatných domovů. Každý z nich byl i se svými chlapci unikátní, každý měl svoji přezdívku, samosprávu, vlajku, pozdrav, hymnu a většinou i časopis. Domovy měly svůj denní plán, vlastní program, ve kterém byl kladen důraz především na pravidelnost, která chlapcům přinášela do života určité jistoty. V programech se střídaly jednotlivé bloky práce, odpočinku a hygieny. Práci se v tomto případě myslelo jak nacvičování divadel, recitačních představení, účast v pěveckém sboru, příprava oslav a svátků, tak i ilegální vyučování. Mezi divadly, které děti nacvičovaly, byl například Krysař, Nabukadnezar, Vlast, národ, řeč a další. Právě tyto aktivity, společná práce a společně získané zážitky děti stmelovaly nejvíce.⁵⁷

Každý z domovů měl trochu jiné zaměření, někde se nacházeli spíše intelektuálně založení chlapci, jinde sportovci, kteří naopak zaostávali v kulturních aktivitách.⁵⁸

Zajímavostí je například to, že se zde, za zdmi Terezína, objevila snaha o provádění skautingu. Protože se však děti nedostaly do volné přírody, lovil se například bobřík čistoty nebo bobřík dějepisu.⁵⁹

Kulturní práce dětí se dělila na naučnou část, která zahrnovala vyučování a na část zábavnou, do které spadalo právě nacvičování divadel, recitace, malování, ale i tvorba časopisů. Právě ty jsou jednou z nejzajímavějších složek terezínských pozůstalostí, protože podávaly svědectví o vnějším a vnitřním životě terezínské mládeže. Mezi nejznámější časopisy patřily Vedem, Noviny, Nešarim, Listy sedmičky, Domov a časopis Rim Rim.⁶⁰

---

55 KASPEROVÁ, Dana. *Výchova a vzdělávání židovských dětí v protektorátu a v ghettu Terezín*, s. 134

56 Tamtéž, s. 134

57 Tamtéž, s. 135 – 136

58 Tamtéž, s. 139

59 Tamtéž, s. 139

60 Tamtéž, s. 139

Časopis Rim Rim začalo vydávat šest chlapců z domova Sedm až v roce 1944. Časopis obsahoval básně, povídky, ilustrace, román na pokračování, ale i náměty ze života v Terezíně. Chlapci brali svůj časopis velmi vážně, snažili se o to, aby byl jak poučný, tak zábavný a využíval příspěvky čtenářů. Časopis se stal brzy velice oblíbený i díky tomu, že se „tiskla“ zvláštní čísla pro ty, kteří z Terezína pokračovali dále do jiných koncentračních a vyhlazovacích táborů. V těchto mimořádných číslech se zůstávající děti loučily s těmi odcházejícími. Z těchto příspěvků je velice dobře patrné, jak k sobě děti za společně strávený čas přimkly.⁶¹

*„Milí kamarádi, kteří odjždíte. Nemám slova, kterými bych vyjádřil, co cítím, když mi odjždíte. Chci vám říct jen to, že i nadále zůstaneme spjati poutem kamarádství, a že se jednou sejdem, neboť jsme jako jedna rodina. Doufejme, že nás opět prozřetelnost spojí a že budeme žít opět spolu, ale volněji“.*⁶² Těmito slovy se loučí jeden z chlapců se svými kamarády. Podobná slova volí i ve svém dalším příspěvku s názvem Osud. Zde doufá, že se opět brzo sejdou, ale ne v Polsku, ale v novém domově, *„kde budeme klidně žít a nebudeme nuceni se strachovat před tím, že když někdo zazvoní, přináší transport“.*⁶³ Dále chlapec v Osudu zmiňuje to, že se nevrátí do života po Terezíně zaostalí, ale že právě Terezín pro ně bude školou, která je otuží a zocelí. Chlapcova přání se však bohužel nevyplnila a tak časopisy, vydávané terezínskou mládeží, zůstávají posledním projevem jejich „svobodného“ života a dokladem jejich statečnosti a jedinečnosti.⁶⁴

2.4.2 Vzdělávání dětí v Terezíně

Vyučování židovských dětí bylo výnosem z roku 1942 zakázáno. Legální vyučování se tímto zákazem stalo nemožné, a jediný způsob, jak získat potřebné vzdělání bylo ilegální cestou.⁶⁵ Výnos o zákazu samozřejmě platil i na území terezínského ghetta. Vychovatelé i děti samy si přáli neztratit šanci na pozdější uplatnění v životě, proto se snažili provozovat výuku i za zdmi Terezína. Vzhledem k tomu, že se vše odehrávalo tajně,

⁶¹ KASPEROVÁ, Dana. *Výchova a vzdělávání židovských dětí v protektorátu a v ghettu Terezín*, s. 139

⁶² Tamtéž, s. 140

⁶³ Tamtéž, s. 141

⁶⁴ Tamtéž, s. 141

⁶⁵ KASPEROVÁ, D.: Vzdělávání židovských dětí v Protektorátu Čechy a Morava v letech 1939-1942, in: *Pedagogika*, 55, č.3 (2005), s. 228

nedochovaly se o výuce téměř žádné dokumenty, tudíž vše, co víme, známe pouze z deníků a výpovědí přeživších dětí a učitelů.⁶⁶

Vyučování bylo přirozeně včleněno do denního programu dětí, kterému jinak chyběla smysluplná náplň. Probíhalo v rámci tzv. učebních kroužků, které byly povoleny místní komandaturou, protože si nacisté uvědomovali, že mladí chlapani zapojení do práce budou lépe a rychleji pracovat, pokud budou vzděláváni. Byly však povoleny pouze tři okruhy výuky v učebních kroužcích a to ruční práce, kreslení a zpěv. Terezínští učitelé však tyto kroužky využívali k učení širšího spektra předmětů, než povolovali nacisté.⁶⁷

To bylo však nebezpečné, a proto vždy jedno z dětí drželo hlídku u dveří a smluveným signálem dalo znamení, pokud se na blízku vyskytl někdo, od koho hrozilo nebezpečí. Vyučování předmětu, který nekorespondoval se třemi nacisty povolenými okruhy, se pak v rychlosti změnilo v pouhé zaměstnání dětí. Bylo předem smluveno, do jaké činnosti se děti ponoří, jakou báseň budou recitovat nebo případně jakou píseň budou zpívat, aby zakryly skutečnou vzdělávací činnost před nacisty.⁶⁸

Vyučování probíhalo přímo v domovech dětí. Vyučovalo se ve dvou etapách vždy 3 až 4 hodiny denně ráno a 3 až 4 hodiny odpoledne. Dopoledne byly vyučovány děti mladší patnácti let, které nemusely pracovat a odpoledne ty starší, které se vracely z práce. Vyučovalo se podle prvorepublikových osnov. Učilo se všem všeobecným předmětům jako je mateřský jazyk, vlastivěda, zeměpis, dějepis a matematika. Zpočátku se také vyučovala hebrejščina, ale ta si mezi dětmi nenašla velkou oblibu, proto byla později zařazena mezi nepovinné předměty.⁶⁹

Podobně jako s hebrejštinou to bylo s výchovou k židovství. Většina učitelů a vychovatelů byla toho názoru, aby se židovství stalo pro děti ryze citovou záležitostí. Proto vychovatelé upřednostňovali spíše univerzální lidské hodnoty, jako je láska k bližnímu, rovnost a sociální spravedlnost. Výchova měla být odteologizována a odpolitizována, měla být moderní a aktuální.⁷⁰

Děti měly terezínskou výuku rády. Z části i proto, že v ní viděly přitažlivost zakázaného ovoce. Ale samy si moc dobře uvědomovaly i její veliký přínos. Hleděly

⁶⁶ KASPEROVÁ, Dana. *Výchova a vzdělávání židovských dětí v protektorátu a v ghettu Terezín*, s. 157

⁶⁷ Tamtéž, s. 157

⁶⁸ Tamtéž, s. 157 – 158

⁶⁹ Tamtéž, s. 159

⁷⁰ Tamtéž, s. 155

k cíli poválečného svobodného života, do kterého se chtěly rychle zapojit. To se dozvídáme i z deníkového záznamu jedné dívky, která píše: „*Vždyť je nám teprve 13 a všechny máme pouze obecnou školu. Co s námi bude po válce?*“⁷¹

Terezínští učitelé se museli potýkat s vážnými problémy. Nejvýznamnějším z nich byla ohraničenost terezínské reality v ghettu. V ghettu netekla řeka, nebyla zde zvířata, normálně vybavený dům, což pro děti, které s výukou teprve začínaly, znamenalo veliké ochuzení pojmového aparátu. Spoustu věcí z reálného světa znaly pouze z vyprávění nebo z obrázků, které jim učitelé tvořili. Dalším problémem byla nesourodost počátečních znalostí dětí, protože se najednou v jedné třídě sešly děti z gymnázií a vesnických škol. Dalším problémem byla absence učebních pomůcek. Nejenže chyběly studijní materiály a učebnice, což učitelé řešili tak, že buď učili z paměti, nebo vytvářeli texty vlastní, ale chyběly i obyčejné tužky a papíry.⁷²

Výuka se neřídila pevným plánem, když byl k dispozici učitel angličtiny, učila se angličtina, pokud odešel do transportu a do Terezína přišel například učitel matematiky, vyučovala se matematika. Výuka se měnila podle toho, jak učitelé i děti přicházeli a odcházeli.⁷³

Důležitou součástí vzdělávání byly přednášky, které připravovali chlapci sami pro své přátele. Tyto přednášky měly opravdu široké zaměření a můžeme na nich pozorovat široký záběr chlapců i jejich všeobecný přehled od Mozarta, Kahna, staročeštiny, Cervantese, až po historii šachu, kriminalistiku atd.⁷⁴

Postupně došlo k přeměně těchto zábavných kroužků ve večerní přednášky určitého tématu pro celý domov, například literární, přírodovědné, nebo večerní zábavné večírky. Dva večery v týdnu však byly tzv. večery hrobového ticha, kdy se měl každý věnovat své četbě nebo studiu.⁷⁵

Terezínská výuka dětem poskytla základy, na které děti mohly po válce celkem jednoduše navázat.

---

71 KASPEROVÁ, Dana. *Výchova a vzdělávání židovských dětí v protektorátu a v ghettu Terezín*, s. 159

72 Tamtéž, s. 159

73 Tamtéž, s. 171

74 Tamtéž, s. 155

75 Tamtéž, s. 156

3. Kulturní život v Terezíně

Celá vlna kulturního života v Terezíně pramenila z určitého zázemí, ze kterého lidé žijící v Terezíně pocházeli a také z konkrétních kulturních potřeb. Mnoho lidí odtransportovaných do Terezína patřilo k mladé inteligenci, k lidem, kteří měli určité kulturní zájmy a potřeby, a také kulturní povědomí, které však bylo u většiny obyvatel pouze pasivní. Mezi vězni byl i menší počet bývalých aktivních kulturních tvůrců z oblasti divadla, hudby, literatury, malířství, ale i sportu. Právě jejich přítomnost v táboře dala možnost vzniku kulturního života.⁷⁶

Všichni deportovaní zažili velký kulturní rozvoj v Československu, který byl však nacistickou okupací násilně přerušeno. Mnoho umělců, kteří měli tu možnost, odešli do zahraničí, někteří z nich, převážně ti židovští byli přesunuti do koncentračních táborů. Židovské obyvatelstvo bylo v rámci zavedení Norimberských zákonů z kulturního dění v zemi postupně vyloučeno. Nesměli navštěvovat divadla, koncerty, výstavy. Možná proto jejich touha po kulturním dění a životě narůstala. Zde můžeme pravděpodobně hledat kořeny terezínského kulturního života. Lidé mohli svoji potlačenou energii a kulturní zájem poprvé, za této mimořádné situace, částečně projevit právě v Terezíně. Proto můžeme vidět silný zájem o všechny druhy umění a velkou uměleckou aktivitu.⁷⁷

Je velice zajímavé, jak se v tak drsných podmínkách jako byly ty terezínské, dobře dařilo kultuře a kulturnímu životu.⁷⁸

Mezi nejvýraznější osobnosti, které byly deportovány do Terezína, patří z hudební branže skladatelé Viktor Ullmann, Hans Krása, Pavel Haas, Gideon Klein, nebo dirigent Rafael Schänter, který v Terezíně nacvičil a několikrát uvedl Smetanovu Prodanou nevěstu a Hubičku. V divadelní branži vynikali především umělci Gustav Schorsch, Norbert Frýd, Leo Strauss a Zděnek Jelínek. Nacházela se zde také spousta vynikajících malířů, kteří se povětšinou snažili ztvárnit nezkreslený život v ghettu. Mezi ně patřil například Loe Haas, Otto Ungar, Karel Fleissmann, Bedřich Fritta a Petr Klein. Ale nejen ti v Terezíně vytvářeli nezapomenutelná díla. Ani ostatní obyvatelstvo včetně dětí se

---

⁷⁶ ŠORMOVÁ, Eva. *Divadlo v Terezíně: 1941-1945*. 1. vyd. Ústí nad Labem: Severočes. Nakl., 1973, s. 19

⁷⁷ Tamtéž, s. 19 – 21

⁷⁸ CHLÁDKOVÁ, Ludmila. *Terezínské ghetto*, s. 14

nechtělo poddat beznaději, a snažilo se terezínský život zpříjemnit a vytěžit z něho maximum. Proto pořádali různé divadelní inscenace, koncerty, literární večery, či naučné přednášky, psali básně, kreslili, či tvořili časopisy.⁷⁹

Důležitou organizací pro kulturní aktivity vězňů byla organizace Freizeitgestaltung. Tato organizace byla nástavbou na židovskou táborovou samosprávu a zabývala se trávením volného času vězňů. Její snahou bylo z počátku podchytit kulturní aktivity vězňů, podporovat je, a alespoň částečně legalizovat. Freizeitgestaltung nepodporoval určitý směr, ale všechno, co nebylo nacisty vysloveně zakázáno. „*Kdo se cítil povolán mluvit, hrát, koncertovat, mohl si být jist jeho podporou.*“⁸⁰ Počátky existence této organizace nebyly jednoduché. Byla trpěna nacistickou komandaturou, ale i židovskou radou starších. Dokonce i někteří kulturní pracovníci byli proti její existenci a organizujícím tendencím. S rozvíjející kulturou se však postupně vzcháhal, a ve svém neaktivnějším období měl až 40 oddělení. Povedlo se mu podchytit divadlo, hudbu, sportovní činnost, práci výtvarníků, přednáškovou činnost i knihovnu. Na vedoucích místech Freizeitgestaltungu se vyskytovaly známé osobnosti české a německé kultury. Například oddělení divadelních dekorací vedl architekt a výtvarník František Zelenka, knihovna s několikatisíci svazky byla svěřena universitnímu profesoru a estetikovi Emilu Utitzovi, v čele českého divadla stál Gustav Schrosch, německé divadlo řídil Kurt Weisz, v čele hudebního oddělení pracoval Hans Krása. Kromě těchto vedoucích pracovníků v organizaci pracovala řada méně významných umělců, kteří tak byli chráněni před těžkou manuální prací a brzkým transportem na východ.⁸¹

Vlastní funkce Freizeitgestaltungu byla od začátku chápána především jako organizační a koordinační. Měl za úkol obstarávat vhodné prostory, kterých bylo málo. Střídaly se koncerty s přednáškami a divadlem. Hrál se v bývalých kasárnách, ve škole, na půdách i ve sklepech obytných domů nebo i v sále terezínské sokolovny. Pokud počasí dovolilo, pořádaly se divadelní představení a koncerty venku na dvoře. Všechny tyto prostory však nebyly dostačující pro kulturní potřeby tak velkého počtu obyvatel. Aby se dostalo alespoň na část zájemců, bylo pořádáno značné množství repríz.

---

79 KASPEROVÁ, Dana. *Výchova a vzdělávání židovských dětí v protektorátu a v ghettu Terezín*, s. 14

80 Tamtéž, s. 28

81 ŠORMOVÁ, Eva. *Divadlo v Terezíně: 1941-1945*, s. 30

Freizeitgestaltungu dokonce začal vydávat vstupenky, které však bylo velmi obtížné získat.⁸²

3.1 Divadlo v terezínském ghettu

Již v prvním období existence koncentračního tábora v Terezíně se ze svědectví dozvídáme o počátcích divadelních aktivit. Vězni si do svých zavazadel, které si sebou do Terezína směli vzít, často přibalili knížku, sbírku básní, text divadelní hry nebo notové záznamy. Tím zapříchili vznik kulturního života v táboře.⁸³

První divadelní projevy byly většinou nepřipravená a improvizovaná vystoupení jednotlivců, které vzešly spontánně z jejich vlastní potřeby pro radost a potěšení.⁸⁴ Odehrávaly se ve velmi stísněných a primitivních podmínkách, přesto však pro účastníky a diváky znamenaly mnoho.⁸⁵ V tomto případě není důležité, kdo byl prvním iniciátorem těchto projevů, jejich jména s největší pravděpodobností nebudou dnes už nikomu známá, ale je důležité zdůraznit, že bez nich by terezínské divadlo nikdy nevzniklo.⁸⁶

První akce, teď už divadelního charakteru, vznikla asi měsíc po otevření tábora. Bylo tomu na Vánoce 1941, v tzv. Sudetských kasárnách, kde měli vězni na připraveném večírku možnost zazpívat si několik národních písní a také písně Voskovce a Wericha. O tomto představení se rychle dozvěděla táborová komandatura, její postoj však všechny překvapil. Velení povolilo pořádání podobných „kamarádských večírků“ pod podmínkou, že program bude vždy předložen ke schválení.⁸⁷

Podobně jako v mužských kasárnách, započal kulturní život i v kasárnách ženských. Ženy neměly možnost se dostat na představení do sudetských kasáren, proto začaly s vlastní činností. První ženský kabaret zahájil svou činnost o dva měsíce později než mužský a konal se na půdě.⁸⁸

---

82 ŠORMOVÁ, Eva. *Divadlo v Terezíně: 1941-1945*, s. 30 – 35

83 Tamtéž, s. 22

84 Tamtéž, s. 22

85 Divadelní texty z terezínského ghetta 1941-1945 / Lisa Peschel ed. = Theatertexte aus dem Ghetto Theresienstadt 1941-1945 / (Hg. v. Lisa Peschel) ; [český překlad Dalibor Dobiáš, německý překlad Michael Wögerbauer] . Praha : Akropolis, 2008. 545, s. 41

86 ŠORMOVÁ, Eva. *Divadlo v Terezíně: 1941-1945*, s. 22

87 Tamtéž, s. 22

88 Tamtéž, s. 22 – 23

Další vystoupení měla obdobný charakter. Vznikala především z potřeby promluvit a vyjádřit se k mnohým problémům, které život v táboře přinesl. Autoři často používali satiru, kterou podkládali známými melodiemi. Témata satir byla vždy aktuální a reagovala na absurdity a malichernosti táborového života. Občas se dotkla i palčivějších problémů. V satirách se ozýval smutek, úzkost, nostalgie a nejistota.⁸⁹

První představení byla skromná, bez jakýchkoliv kulís a kostýmů.⁹⁰ Ani kvalita těchto vystoupení nebyla nijak velká. Nedostatek talentu autorů byl ale nahrazen jejich nadšením a elánem. Interpretační večery přinášely obyvatelům Terezína úlevu a dokázaly rozesmát. Právě smích pozvedal obyvatele nad těžkou situací a pomáhal jim překonávat útrapy každodenního života.⁹¹

„Další akce, která je označována jako jedna z prvních, byl recitační večer, připravený Mirkem Tůmou. Konal se tzv. Magdeburkých kasárnách při svíčkách a recitovaly se Heinovy básně přeložené a uspořádané O. Fisherem do sbírky Pasionál.“⁹²

Svědkové, hovořící o prvních kulturních pořadech a představení, zmiňují každý jinou konkrétní událost, proto nikdy přesně nestanovíme, kdo a kdy divadlo v Terezíně zahájil.

93

Přestože táborová komandatura tyto večery schválila, mnoho z nich se konalo neoficiálně bez nacistického souhlasu a schválení programu. Proto nebylo dobré o jejich existenci šířit informace mezi velký okruh lidí a večery zůstávaly víceméně utajené. Počet účinkujících i diváků proto nebyl nijak velký.⁹⁴

Již od počátku nebyla divadelní činnost omezena pouze na jeden druh projevu, střídaly se recitační večery, loutkové divadlo, kabaret, autorské divadlo a dětská představení. Všechny tyto žánry byly v pozdějším období realizovány v promyšlenějších formách.⁹⁵

Vystěhováním civilního obyvatelstva z Terezína, se změnily podmínky pro další divadelní činnost. Koncentračním táborem se stalo celé město, vězni již nebyli uzavřeni

---

89 ŠORMOVÁ, Eva. *Divadlo v Terezíně: 1941-1945*, s. 22 – 23

90 LUDVÍKOVÁ, Miroslava. *Kultura v ghettu Terezín. : Moderní-Dějiny* [online]. , 6 [cit. 2016-06-22]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/kultura-v-ghettu-terezin/>, s. 5

91 ŠORMOVÁ, Eva. *Divadlo v Terezíně: 1941-1945*, s. 22

92 Tamtéž, s. 23

93 Tamtéž, s. 24

94 Tamtéž, s. 24

95 Tamtéž, s. 24 – 25

pouze v kasárnách a mohli se vzájemně stýkat a navštěvovat i jiné kasárny.⁹⁶ Právě tyto schůzky vedly k dalšímu rozvoji kulturního života. Také postoj nacistů se změnil. Nechtěli si komplikovat své služby ustavičným hlídáním kulturních akcí, protože pro ně byly divadelní snahy vězňů neškodnou a téměř směšnou činností na prahu smrti, která vězně brzo měla potkat. Z počátku si ještě neuvědomovali, jak mohou zmíněných aktivit později v rámci propagandy využít, a jak velký význam pro vězně měli. „*Omezili se na vydání jednoduchého příkazu: Kulturní večery jsou povoleny, program je třeba včas předkládat kontrole.*“⁹⁷

Nacisté si však brzo uvědomili, jak mohou těchto kulturních aktivit využít ve svůj prospěch. Stali se jedním z argumentů, podporujících Německem propagované představy o Terezíně, jako o městě, které Hitler daroval Židům, kde se Židé mají dobře a kde mohou v klidu dožít. Kde se tančí a zpívá, hraje divadlo, pořádají přednášky i sportovní utkání.⁹⁸

Divadlo, stejně tak jako ostatní kulturní život, bylo podporováno organizací Freizeitgestaltung, která spadala pod Radu starších. Jejím úkolem bylo organizovat a koordinovat divadelní aktivity, držet nad nimi ochrannou ruku proti německé komandatuře, ale nijak se do nich svými zásahy nevměšovat. Dostala možnost schvalovat připravený oficiální program představení, při čemž se řídili tím, že co není vysloveně zakázáno nacisty, může být povoleno. Poslední slovo však stále zůstávalo i nadále komandatuře, která mohla kdykoliv proti programu zasáhnout a označit ho za nevhodný. Dalším úkolem Freizeitgestaltungu bylo obstarat prostory, kde se mohou divadelní kulturní aktivity odehrávat. To nebyl při tak velkém zájmu o představení vůbec jednoduchý úkol. Hrál se v bývalých kasárnách, ve škole, na radnici, v terezínské sokolovně, na půdách i ve sklepech. Využívalo se každého vyhovujícího prostoru, někdy dokonce i místnosti obydlené vězni. S prostory se různě manévrovalo, přednáškový sál se měnil na divadelní a poté na modlitebnu. Prostory byly velmi malé, většinou se jednalo pouze o miniaturní jeviště, ke kterému přiléhalo několik lavic. Pro divadelní představení

---

⁹⁶ LUDVÍKOVÁ, Miroslava. Kultura v ghettu Terezín, s. 5

⁹⁷ Tamtéž, s. 25

⁹⁸ Tamtéž, s. 27

a koncerty byly též využívány dvory. Výhodou bylo, že se představení na dvoře mohlo zúčastnit mnohem více diváků a mohli ho poslouchat a sledovat i lidé z oken.⁹⁹

V první fázi se divadlo tvořilo víceméně z ničeho. Hrál se bez kostýmů, pouze v civilním oblečení se žlutou hvězdou na prsou, bez rekvizit a kulis. Tvořilo ho pár herců, kteří neměli nic víc, než svůj hlas, tvář a tělo. Představení však působila silou svého slova a své literární předlohy. Se vznikem Freizeitgestaltungu se situace zlepšila a došlo k divadelnímu rozkvětu.¹⁰⁰ K prvním iniciátorům divadelních představení se přidávali další, jak profesionálové, tak i ochotníci a amatéři, kteří se teprve v Terezíně začali divadelní činnosti věnovat. Toto personální zázemí významně přispívalo k rozmachu divadelního života, který postupně zahrnul téměř všechny druhy a žánry: činohru, operu, operetu, kabaret, revue, loutková představení, taneční pořady a další.¹⁰¹ Každý režisér měl svůj osobitý styl, a proto v Terezíně vzniklo divadlo velice různorodé.¹⁰²

K představením byly vytvářeny programy, vstupenky, ale i kritiky, které si Freizeitgestaltung nechal objednat u několika autorů. Všechny tyto prvky měly navodit zdání normálnosti, alespoň v kulturním životě tábora.¹⁰³

Na jednotlivých představení pracovala řada lidí. Kromě herců a režisérů také ti, jejichž práce nebyla natolik viditelná. Jedná se především o řemeslníky, kteří stáli za výrobou pódíí, lavic, osvětlení, reflektorů a švadleny, které ve volném čase šily kostýmy. Práce těchto neznámých lidí byla velice důležitá a obtížná, protože vyrobit něco na místě, kde není nic, bylo opravdové umění.¹⁰⁴ Materiál pro výrobu kostýmů a dekorací v táboře chyběl.¹⁰⁵ Scéničtí výtvarníci pracovali se dřevem, papírem, bednami a pytlovinami. Pro vytváření kostýmu využívaly švadleny především papír a prostěradla. I za těchto skromných podmínek se však podařilo vytvořit velice nápadité kostýmy, které dodávaly představení osobitý charakter.¹⁰⁶

---

99 ŠORMOVÁ, Eva. *Divadlo v Terezíně: 1941-1945*, s. 27 – 31

100 Tamtéž, s. 32

101 BLODIG, Vojtěch. *Kultura proti smrti: stálé expozice Památníku Terezín v bývalých Magdeburských kasárnách*. Praha: Oswald pro Památník Terezín, 2002, s. 219

102 ŠORMOVÁ, Eva. *Divadlo v Terezíně: 1941-1945*, s. 33

103 Tamtéž, s. 31

104 Tamtéž, s. 31 – 35

105 BLODIG, Vojtěch. *Kultura proti smrti: stálé expozice Památníku Terezín v bývalých Magdeburských kasárnách*, s. 219

106 ŠORMOVÁ, Eva. *Divadlo v Terezíně: 1941-1945*, s. 31 – 35

Zájem o divadelní představení mnohonásobně převyšoval počet míst. Mnoho lidí o jeho existenci nemělo ani potuchy, jiní o něm věděli pouze z vyprávění, někdo zhlédl jedno, či dvě představení. Ze 140 tisíců lidí, kteří Terezínem prošli, navštívilo některé z terezínských představení pouze několik tisíc.¹⁰⁷

Divadlo v Terezíně bylo velmi obtížné i z dramaturgického hlediska. Nejen, že byl problém ohledně cenzury, ale i s dostupností divadelních textů. Pouze hrstka vězňů si s sebou do tábora přivezla text nějaké divadelní hry.¹⁰⁸ Texty se do ghetta dostávaly nahodile a bylo jich pramálo.¹⁰⁹ Proto se v počátečním období vystupovalo především s improvizovanými scénkami nebo loutkovými hrami podle lidových a národních pohádek, které nebyly tolik vázány na text.¹¹⁰

V Terezíně se také objevila autorská tvorba. Ta, stejně tak jako ostatní terezínská díla, vznikala spontánně, z nutnosti potřeby se vyjádřit.¹¹¹ Nejvýznamnějším autorem autorské tvorby byl Karel Švenk. Ten je autorem mnoha pásem, z nichž nejznámější je *Ženeme čas*, ve kterém je zpívána píseň *Všechno jde*, která se později stala hymnou terezínského ghetta.¹¹²

Také většina dětských dramatizací a her pro děti byly původní terezínské práce. Opírala se především o úpravy českých i světových her.¹¹³

Mezi hrami byla zastoupena česká i světová klasika, z nejznámějších děl se jednalo o Molierova *Chudáka manžela*, Gogolovi *Ženitby* nebo *Čechovovy Aktovky*. Získané texty byly překládány z češtiny do němčiny, případně do dalších jazyků, aby mohli být uspokojeni všichni vězni.¹¹⁴

Zajímavostí je, že v koncentračním táboře, mohla být uvedena díla autorů, která byla jinde v protektorátě zakázána. V tomto případě se Terezín stal v rámci protektorátu ostrovem kulturní svobody.¹¹⁵

---

¹⁰⁷ ŠORMOVÁ, Eva. *Divadlo v Terezíně: 1941-1945*, s. 30

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 35 – 36

¹⁰⁹ BLODIG, Vojtěch. *Kultura proti smrti: stále expozice Památníku Terezín v bývalých Magdeburských kasárnách*, s. 219

¹¹⁰ ŠORMOVÁ, Eva. *Divadlo v Terezíně: 1941-1945*, s. 36

¹¹¹ Tamtéž, s. 36

¹¹² LUDVÍKOVÁ, Miroslava. *Kultura v ghettu Terezín*, s. 5

¹¹³ ŠORMOVÁ, Eva. *Divadlo v Terezíně: 1941-1945*, s. 37

¹¹⁴ Tamtéž, s. 38

¹¹⁵ Tamtéž, s. 38

Další divadelní formou, která byla v Terezíně vedle divadelních představení často performovaná byly recitační večery. Ty byly jednodušší na přípravu i nastudování a texty byly dosažitelnější. Právě proto byly provozovány téměř všemi terezínskými umělci.¹¹⁶

Iniciátory těchto akcí byli Mirko Tůma, Gustav Schorsch, Norbert Frýd, František Zelenka a další. Recitační pořady byly většinou uvedeny pouze jednou nebo dvakrát, až na některé výjimky, například představení režírovaná na dětských marodkách.¹¹⁷

Oblíbenými pořady byly například Máchův Máj, dále pak pořady s poezií od Nezvala, Dyka, Halase a Nerudy. Celkem bylo uvedeno padesát takových pořadů ve 171 představeních. Výrazně převládala česká tvorba, oproti německé.¹¹⁸

V programu recitačních večerů se vyskytovala i dramatická díla, která byla uváděna pouze recitačně, v některých případech se vybíraly jen zajímavé scény a průřezy. Převážně se jednalo o díla, která nemohla být z nějakého důvodu nastudována jako divadelní inscenace. Patřilo mezi ně například Manon Lescaut od Nezvala nebo Shakespearův Sen noci Svatojánské. Nebyli však uváděni pouze osvědčení autoři. „Výsledkem netradičního výběru textů byl například večer negerské poezie, čínské poezie, pražských kramářských písní“, a dalších.¹¹⁹

Více než na estetickou formu byl kladen důraz na literární složku a na text. Divadlo bylo více literaturou, než divadlem, proto mu byly bližší právě literární večery a pořady.¹²⁰

Na pomezí mezi recitačními pásmy a divadelními inscenacemi byla dramatická pásma.¹²¹ „Divadlo u stolu“, nebo také divadlo poezie¹²², tj. jevištní dramatizace básnických děl, kde byla použita básnická předloha, která byla zformována do dramatického tvaru.¹²³ Tuto formu využívali především německy mluvící divadelníci, kteří uváděli díla světové dramatické klasiky jako například Goethova Fausta, nebo

---

116 ŠORMOVÁ, Eva. *Divadlo v Terezíně: 1941-1945*, s. 38 – 39

117 Tamtéž, s. 39

118 Tamtéž, s. 39

119 Tamtéž, s. 40

120 Tamtéž, s. 41

121 Tamtéž, s. 38 – 43

122 BLODIG, Vojtěch. *Kultura proti smrti: stálé expozice Památníku Terezín v bývalých Magdeburských kasárnách*, s. 220

123 ŠORMOVÁ, Eva. *Divadlo v Terezíně: 1941-1945*, s. 38 – 43

Rostandova Cyrana z Bergaracu.¹²⁴ Příkladem české recitační tvorby může být například velice výrazné představení Oty Růžičky, který pro své diváky připravil pásmo Erbenovy Kytice. Jednotlivé balady řadil za sebou a představení doplnil o voicebandový sbor. Erben byl pro české vězně symbolem jakési národní pospolitosti, proto se pásmo stalo velmi oceňované.¹²⁵

Mimořádné postavení mezi ostatními hrami mělo uvedení lidové hry Ester. Jednalo se o dílo režiséra Norberta Frýda, Karla Reinera a autora scénické hudby a zároveň výtvarníka Františka Zelenky. První dva z nich přišli do Terezína později, až během roku 1943. Před deportací se k nim už donesly informace o terezínské divadelní činnosti, proto si do Terezína přivezli scénář ke hře Ester a rozhodli se ji uvést. Jedná se o českou lidovou hru, jejíž hlavní postavou je židovská královna Ester, která napomůže zachránění židů. Tuto hru vybrali autoři proto, že v ní spatřovali obraz postoje českého člověka vůči židům. Představení diváky zaujalo, citlivě reagovali na jakékoli povzbuzení a slova o svobodě a spravedlnosti.¹²⁶

Na podzim v roce 1944 došlo k hromadným transportům, které ochromily existenci terezínského kulturního života. Během několika týdnů bylo z Terezína deportováno 20 tisíc lidí a zůstali tu pouze ti staří a nemocní. Mezi deportovanými vězni byla i jména těch, kteří v táboře vytvářeli kulturní pořady: Zelenka, Schorsch, Švenk, Krása a další. Z divadelních souborů zbyly jenom trosky. Počátkem roku 1945 však do Terezína začaly přijíždět nové transporty, v jednom z nich byl také operní zpěvák a režisér Hanuš Thein a dirigent Robert Brock.¹²⁷

Situace na frontách začala být už jasná a pomalu se schylovalo ke konečnému řešení druhé světové války. Tuto změnu pocítil i Terezín. Na jaře se začal znovu připravovat na návštěvu Mezinárodního červeného kříže. Mělo se jednat o stejnou frašku jako o rok dříve, v roce 1944. Komise měla shlédnout představení, aby mohla posoudit výchovné metody nacistů na židovské děti. Proto byl Hanuš Thein komandaturou vybrán, aby nastudoval Dětskou operu. Nakonec zvolil Broučky, pro které Robert Brock sestavil lidové a národní písně a provedl jejich instrumentaci pro několikačlenný orchestr.

---

124 BLODIG, Vojtěch. *Kultura proti smrti: stálé expozice Památníku Terezín v bývalých Magdeburských kasárnách*, s. 220

125 ŠORMOVÁ, Eva. *Divadlo v Terezíně: 1941-1945*, s. 38 – 43

126 Tamtéž, s. 57 – 59

127 Tamtéž, s. 91

Scénické provedení bylo svěřeno do rukou Charloty Burešové, která při tvorbě scény uplatnila národní barvy – bílou, modrou a červenou. Představení mělo veliký ohlas jak u dětí, tak u dospělých. Na příkaz komandatury vzniklo těsně před koncem války i další dílo, inscenace Offenbachových Hoffmannových povídek. Komandatura záměrně zvolila dílo židovského spisovatele a nechala si dokonce dovézt partituru opery z pražského Národního divadla.¹²⁸

K nejvýznamnějším hrám, které byly před koncem války uvedeny, patří Wedekindův Komorní pěvec, Cocteauův Lidský hlas a dramtizace Milneovy dětské prózy Dobrodružství medvídky Pú. Poslední etapa divadla byla značně časově omezena, doklad o prvním představení je ze 14. února, o posledním z 20. dubna. Během těchto devíti týdnů bylo uvedeno 41 představení. To svědčí o velké potřebě kulturního prožitku, i když jeho prvotním impulsem byl rozkaz komandatury, která sledovala zcela jiné zájmy.¹²⁹ Koncem dubna veškerá divadelní činnost skončila. Do Terezína se začaly vracet transporty z východních táborů, které byly likvidovány před postupující válečnou frontou.¹³⁰

„Dne 2. května 1945 byl Terezín převzat pod ochranu Mezinárodního červeného kříže, 9. května byl Terezín osvobozen Rudou armádou. Tímto datem končí dějiny Terezína – koncentračního tábora, i historie jeho kultury.“¹³¹

Divadlo posledního období bylo tedy zpočátku zakázané a začalo se rozvíjet na popud nacistů. Ti dali přímý rozkaz k divadelnímu dění, aby mohli maskovat skutečnou tvář života v koncentračním táboře. V tom byl základní rozdíl mezi divadelní činností z roku 1945 a tou, která vznikala dříve, z vnitřní potřeby vězňů, nezávisle na komandatuře. Přesto však divadlo z roku 1945 na lidi opět velice silně působilo a nabylo významu, který komandatura nepředpokládala. Stejně jako v předchozím období, dávalo i ono lidem radost, zábavu a zapomenutí.¹³²

---

128 ŠORMOVÁ, Eva. *Divadlo v Terezíně: 1941-1945*, s. 92 – 93

129 Tamtéž, s. 93

130 Tamtéž, s. 94

131 Tamtéž, s. 94

132 Tamtéž, s. 94 – 95

3.1.1 Dětská divadelní tvorba

Mimo činohry pro dospělé a opery v Terezíně také působilo divadlo dětské. Představení byla realizována nejen dospělými pro děti, ale i samotnými dětmi, kteří hráli pro své kamarády a spoluvězně.¹³³

Dětské divadlo nevzniklo náhodně a nepřipraveně, bylo pouze vyústěním již předchozí situace v protektorátu, kdy byly židovské děti vyloučeny ze státních škol na protektorátním území. Pro nejmenší, ale i pro mimoškolní aktivity větších dětí vznikala loutková divadélka rodinného typu.¹³⁴

Divadlo ke své práci využívaly i terezínské vychovatelky.¹³⁵ „*Divadlo bylo jedinou možnou cestou ke vzdělávání dětí.*“¹³⁶

Maňáskové divadlo, které bylo v dětských domovech dostupné, se stalo prvním prostředkem výchovy i zábavy. Jako náměty sloužily lidové pohádky, které děti znaly ze svého života na svobodě a volně si je upravovaly, nebo si vymýšlely své vlastní. „*V roce 1942 byly v Terezíně dva takové domy pro nejmenší děti šestileté až desetileté a v každém bylo maňáskové divadlo.*“ Maňásci se tak stali neodmyslitelnou součástí dětského světa a otvírali jim kouzlo fantazie a pohádek.¹³⁷

Terezínské dětské divadlo mělo dvě podoby. První z nich je již zmiňované maňáskové divadlo s pohádkami a veselými scénkami pro ty nejmenší děti. Druhým typem bylo loutkové divadlo marionetového typu pro větší, které mělo více divadelní charakter. Pro něj byly speciálně vytvořené loutky a hrálo se na podiu v tzv. Magdeburských kasárnách. Přesto však podle doložených informací na děti více působilo maňáskové divadlo, spíše než několik repríz marionetových představení.¹³⁸

Děti se velice rády chopily iniciativy a vytvořily si divadlo vlastní. Nenapsaly si pouze scénář, ale byly všestranně zapojeny do přípravy celého divadelního představení. Pomáhaly vyrábět kulisy, kostýmy i loutky.¹³⁹

---

133 LUDVÍKOVÁ, Miroslava. *Kultura v ghettu Terezín*, s. 5

134 ŠORMOVÁ, Eva. *Divadlo v Terezíně: 1941-1945*, s. 68

135 Tamtéž, s. 68 – 69

136 LUDVÍKOVÁ, Miroslava. *Kultura v ghettu Terezín*, s. 6

137 ŠORMOVÁ, Eva. *Divadlo v Terezíně: 1941-1945*, s. 68 – 69

138 Tamtéž, s. 69 – 70

139 BLODIG, Vojtěch. *Kultura proti smrti: stálé expozice Památníku Terezín v bývalých Magdeburských kasárnách*, s. 222

Příjezd Červeného kříže v roce 1944 znamenal pro loutkové divadlo výrazné zlepšení. Německá komandatura, která chtěla ukázat bavící se děti, nechala vybudovat velké maňáskové divadlo. Toto divadlo však bylo typicky německé a neodpovídalo českým tradicím. Loutky měly velké hlavy, jak je to typické pro Kasperltheater. Na jevišti tohoto nově vybudovaného divadla se však hrálo pouze během návštěvy mezinárodní organizace, následně bylo uzavřeno.¹⁴⁰

Kromě loutkových inscenací byla pro děti připravena řada divadelních představení. Jedním z nejúspěšnějších byla dramatizace Karafiátových Broučků, kterou připravila a nazkoušela s dětmi Vlasta Schonová. Kostýmy si navrhly děti samy. Celé představení bylo doprovázeno scénickou hudbou, kterou na motivy národních písní zkomponoval Karel Švenk. Představení bylo uvedeno v tzv. Magdeburských kasárnách a dočkalo se více jak 30 repríz.¹⁴¹

Nejvýznamnějším počinem dětského divadla bylo uvedení dětské opery Brundibár. Tuto operu připravil Hans Krása a Adolf Hoffmeister, s dětmi ji nastudovali Rafael Schanter a Rudolf Freudenfeld za scénické spolupráce výtvarníka Františka Zelenky.¹⁴²

Brundibár je opera, která má již předterezínskou minulost. Původně byla napsána pro soutěž, kterou vyhlásila Společnost pro hudební výchovu za účelem zvýšit dětskou hudební produkci.¹⁴³ Byla hrána už v sirotčincích, kde židovské děti čekaly na transport. Její původní inscenátoři se rozhodli, vzít ji sebou do Terezína, kde ji začali zkoušet s dětmi.¹⁴⁴

Děj opery je jednoduchý. Hlavními hrdiny jsou dvě malé chudé děti, kterým onemocní maminka. Ta pro uzdravení potřebuje mléko, na které však nemají peníze. Ty se jim podaří vydělat zpěvem za pomoci ostatních dětí. Peníze, které mají děti v čepici, jim ukradne zlý flašinetář Brundibár. Dětem se ho za pomoci zvířátek podaří chytit a potrestat.¹⁴⁵ Dětem byl děj opery velmi blízký a také částečně korespondoval s tamějším životem, kdy byly problémy se sháněním potravy na denním pořádku. Konec opery,

---

140 BLODIG, Vojtěch. *Kultura proti smrti: stálé expozice Památníku Terezín v bývalých Magdeburských kasárnách*, s. 71

141 Tamtéž, s. 72

142 Tamtéž, s. 72 – 73

143 FOUSKOVÁ, Veronika. Dětská opera Brundibár. *Opus musicum*. 2011, 43(1), 6-24. ISSN 0862-8505.s. 7

144 ŠORMOVÁ, Eva. *Divadlo v Terezíně: 1941-194*, s. 73

145 Tamtéž, s. 71

porážka zlého flašinetáře, ve kterém děti viděly osobu Adolfa Hitlera, na malé herce a diváky působil velmi optimisticky.¹⁴⁶

Obsazení opery bylo výhradně dětské. Několikrát se však měnilo kvůli odvodu některého z účinkujících do transportu. Roli Brundibára hrál Jan Treichlinger, který o ni sám požádal. Přestože se jedná o negativní postavu, stal se Jan v jejím obsazení miláčkem obecnstva.¹⁴⁷

Představení bylo velmi oblíbené mezi diváky a dočkalo se asi padesáti repríz. Stalo se také jedním z představení, která byla za účelem propagandy předvedena Červenému kříži.¹⁴⁸

Další formou divadla byly sborové recitace pohádek. V nich si děti do pohádkových postav promítaly konkrétní postavy ze života. Do negativní postavy, stejně jako tomu bylo u Brundibára, byla promítána osoba Adolfa Hitlera jako nositele dobového zla. Pohádky tak dětem srozumitelně objasňovaly situaci, ve které žily.¹⁴⁹

Divadlo mělo pro děti v Terezíně hned několik funkcí. Můžeme ho považovat za výchovný a vzdělávací prostředek, který používaly vychovatelky ke svým pedagogickým snahám. Dále dětem vštěpovalo morální zásady a upevňovalo jejich charakter. Činy divadelních hrdinů sloužily jako vzor. Dobro nakonec vždy zvítězilo nad zlem. To přispívalo k víře v budoucnost a osvobození. Divadlo jako kolektivní aktivita, do které se mohlo zapojit více dětí, napomáhalo jejich stmelení, vytvoření silných vazeb a pocitu sounáležitosti. Poslední, neméně důležitou funkcí byla samotná radost dětí. Pro děti v táboře, které byly vytrženy ze svého dětského světa a staly se tak předčasně dospělými, se jednalo o jeden z mála radostných zážitků navozující pocit normálnosti.¹⁵⁰

3.2 Hudební tvorba v terezínském ghettu

Stejně jako tomu bylo u divadla, tak se i hudba začala rozvíjet od prvních chvil existence tábora. Hudební aktivity byly zpočátku prováděny ilegálně, a nikdo z komandatury se o nich nesměl dozvědět. Zpívalo se v odlehlých místnostech, které vězeňské strážce hlídkovaly, aby v případě nebezpečí mohly varovat účinkující. Vězni se museli zřítci

¹⁴⁶ FOUSKOVÁ, Veronika. Dětská opera Brundibár. *Opus musicum*, s. 7

¹⁴⁷ ŠORMOVÁ, Eva. *Divadlo v Terezíně: 1941-194*, s. 72

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 72

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 75 – 76

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 76 – 77

jakéhokoliv aplausu po vystoupení, aby nebyli prozrazeni. Oficiálně se nesmělo muzicírovat ani vlastnit hudební nástroje.¹⁵¹

V této době ještě nebyly v Terezíně k dispozici knihy s verši ani notové záznamy či hudební nástroje k doprovodu písní nebo sólové hře.¹⁵² „*Hudební nástroje do ghetta postupně převáželi vězni mezi 50 kg osobních věcí.*“¹⁵³ I přes všechny tyto překážky se hrálo a recitovalo podle toho, co si umělci i nadšení amatéři pamatovali z domova. Teprve později se vězňům podařilo získat souhlas k vlastnictví hudebních nástrojů.¹⁵⁴

Po vzniku organizace Freizeitgestaltung byl hudební život jednodušší. Koncerty byly povolené nacisty, takže se hudební život mohl naplno rozjet. Freizeitgestaltung pomáhal nejen obstarávat prostory pro vystoupení, ale často i nedostupné hudební nástroje.¹⁵⁵

Od května 1943 začal Freizeitgestaltung pořádat koncerty venku na terezínských ulicích a dvorech. Jednalo se o další posilu pro terezínskou kulturu. Oproti koncertům, které se odehrávaly v uzavřených nedokonalých prostorech, mohlo tyto produkce shlédnout více vězňů. Také frekvence kulturního dění se zvýšila. „*Nadprodukce, jež vznikla, přiváděla na koncertní pódia sice též mnoho amatérů a umělců bez náležitých kvalit, což špičkoví umělci vězněni v Terezíně nejednou odsuzovali, ale po pravdě zhodnoceno, nebylo to na újmu celkové vysoké úrovně kulturních produkcí v Terezíně.*“ Lidé nenasytní po kulturním zážitku strávili méně dobré, stejně tak jako vynikající umění.

¹⁵⁶

V březnu 1944 nastalo pro hudbu v Terezíně, stejně tak jako pro všechna další odvětví kultury, nejlepší období. Byl vystaven velký hudební pavilon, a vězni dostali příkaz, aby svá vystoupení realizovali v kostýmech a kulisách, na které dokonce dostávají od nacistů prostředky. Celá tato „komedie“ proběhla díky akci zkrášlování města, za účelem obalamutit delegaci z Červeného kříže. Podmínky pro vytváření hudby za zdi ghetta se však zlepšily pouze dočasně. Zanedlouho po odjezdu mezinárodní delegace

---

¹⁵¹ KUNA, Milan. *Hudba na hranici života: O činnosti a utrpení hudebníků z čes. zemí v nacistických koncentračních táborech a věznicích*. Praha: NV, 1990. ISBN 80-206-0069-8, s. 174

¹⁵² Tamtéž, s. 174

¹⁵³ LUDVÍKOVÁ, Miroslava. *Kultura v ghettu Terezín*, s. 1

¹⁵⁴ KUNA, Milan. *Hudba na hranici života: O činnosti a utrpení hudebníků z čes. zemí v nacistických koncentračních táborech a věznicích*, s. 174

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 175 – 176

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 177

došlo k hromadným transportům a hudební kultura byla narušena. I přes pokusy komandatury počátkem roku 1945, kdy byla oznámen další návštěva Červeného kříže, hudební kulturu obnovit, se to nikdy nepodařilo v plném rozsahu.¹⁵⁷

První velkou terezínskou hudební kulturní akcí bylo uvedení opery *Prodaná nevěsta*. Představení bylo hráno bez kulis, kostýmů a orchestru. Přesto se stalo nejžádanější kulturní potřebou vězňů. Důvodů, proč tomu tak bylo, je mnoho. První z nich je, že tato opera byla pro vězněné lidi symbolem optimismu, chápali ji jako oslavu života a životní radosti. Také v sobě nesla poučení a působila jako lék na duši pro vězně. Dalším důvodem její vysoké obliby byla působivost jejího provádění. Sbor i sólisté zpívali s vysokým zaujetím a posluchači tomu podléhali. Opera dokázala vtáhnout do děje a pomoci zapomenout aspoň na chvíli, na těžký život v táboře, svíravý pocit nicoty, bídu a utrpení, které vězni cítili. Prožitek z *Prodané nevěsty* se pro vězně stal oázou šťastného životního pocitu.¹⁵⁸

Hlavním umělcem, který přišel s myšlenkou nastudovat v Terezíně *Prodanou nevěstu*, byl dirigent, klavírista a skladatel Rafael Schächter. Tento všestranný umělec se v Čechách nenarodil, ale vystudoval zde několik uměleckých škol a patřil do sféry českého umění celou svou bytostí. Již před příchodem okupantů se stal úspěšným umělcem, který po vyloučení z kulturní činnosti pro židovské obyvatele procoval dál a na hudebním dění se podílel alespoň ilegálně. Do Terezína přijel s prvními transporty v roce 1941, kdy pro hlubší kulturní práci ještě nebyly podmínky ani pomyslení. „*Přesto i za podmínek, kdy to ještě nebylo dovoleno, vznikaly první pokusy stmelit kolektiv prostřednictvím zpěvu, hudby, recitace.*“ Schächter, ubytovaný v mužských kasárnách se ihned pustil do práce. Pomocí jedné ladičky začal studovat s muži české lidové písně ve vícehlasých úpravách, které pro něj v Terezíně pořizoval mladičkový umělec Gideon Klein. Schächterův sbor čítal asi 20 mužů a hned po prvním vystoupení v Magdeburských kasárnách měl úspěch. Poté začal také pracovat se ženským sborem. Následně, když byl povolen styk mužů a žen, vytvořil sbor smíšený. Přesto však toužil dát lidem v táboře větší kulturní prožitek než pouhý zpěv. Tím se stala opera.¹⁵⁹

---

157 KUNA, Milan. *Hudba na hranici života: O činnosti a utrpení hudebníků z čes. zemí v nacistických koncentračních táborech a věznicích*, s. 177 – 180

158 Tamtéž, s. 182 – 183

159 Tamtéž, s. 183 – 185

Noty v Terezíně zpočátku nebyly, málo kdo si je vzal sebou do zavazadla na úkor jiné potřebnější věci, přesto však jeden, dnes už neznámý vězeň, s sebou přivezl klavírní výtah své milované opery. To bylo přesně to, co Schächter potřeboval. Studium šlo výborně a zpěváci byli nadšení.¹⁶⁰ Podmínky však ještě nebyly takové, aby bylo možné zinscenovat operu jako divadlo, scházely k tomu hudební nástroje, dekorace, kostýmy. Proto se jednalo pouze o koncertní představení opery.¹⁶¹ Přesto se jednalo o obrovský úkol, který se 28. listopadu 1942 podařilo realizovat. Při premiéře a zaznění prvních tónů skladby „Proč bychom se netěšili“ plakalo mnoho diváků. Lidem se nedostalo pouze zážitku, který by je pobavil, ale takového, který je duševně napřímil. To, co Schächter pomocí polorozbitého klavíru a zpěváků amatérů, bez kostýmů a kulís vytvořil, bylo revoluční a velkolepé.¹⁶²

Obsazení dnes již není známé. Přesto však víme, že v opeře účinkovala pouze hrstka profesionálních umělců. Jak celý tento soubor zpíval a čím působil jako celek dokonalým dojmem, nemůžeme posoudit. Přesto však z dochovaných vzpomínek víme, že se pro všechny zúčastněné jednalo o dechberoucí zážitek.¹⁶³

Pro Schächtera znamenalo nastudování opery splnění velkého snu. Dokázal, že i v tak nepředstavitelných podmínkách, jako byly v táboře, lze uvádět žánr tak náročný, jako je opera. Úspěch této první opery soubor stmelil a nadchl ho pro další práci. Proto asi po 30 reprízách obohatila hudební život tábora další Smetanova opera - Hubička. Její premiéra se konala v červnu 1943 a byla opět nastudována pouze v koncertním provedení. To už měl Schächter základní kádr terezínského operního souboru, jehož jádro tvořili bývalí sólisté českých i německých operních scén, které doplnil o další zpěváky, které v Terezíně objevil.¹⁶⁴

---

¹⁶⁰ ŠORMOVÁ, Eva. *Divadlo v Terezíně: 1941-194*, s. 79

¹⁶¹ KUNA, Milan. *Hudba na hranici života: O činnosti a utrpení hudebníků z čes. zemí v nacistických koncentračních táborech a věznicích*, s. 183 – 187

¹⁶² Tamtéž, s. 183 – 187

¹⁶³ Tamtéž, s. 187

¹⁶⁴ ŠORMOVÁ, Eva. *Divadlo v Terezíně: 1941-194*, s. 79

Další operou, na které se Rafael Schächter podílel, byla Kouzelná flétna. Zajímavostí u této opery je, že byla mezinárodní. Každý účinkující mohl zpívat v jazyce, který mu byl blízký. Takže se v opeře mísila čeština s němčinou a italštinou.¹⁶⁵

Důležitým dílem byla opera *La serva padrona* známá pod českým názvem jako *Služka paní*. Tato opera má hned několik prvenství. První z nich je, že byla jako první opera také vypravena, měla vyznačenou scénu z několika skromných závěsů a její aktéři měli kostýmy navržené Františkem Zelenkou. Druhým prvenstvím u této opery je, že jako první měla skutečný orchestr, složený ze smyčců a cembala. Opera se však dočkala pouze třech představení.¹⁶⁶

Dalšími představiteli terezínského operního života byli Franz Eugen Klein, původně druhý dirigent v německé státní opeře, a Karl Fischer, původně zpěvák. Oba tito dirigenti následovali Schächterův příklad s *Prodanou nevěstou* a nastudovali další opery celosvětového repertoáru. V Kleinově případě se jednalo o *Rigoletto* od Giuseppe Verdiho, *Toscu Giacomu* Pucciniho a *Carmen* Georhe Bizeta, ve Fischerově *Aida* od Giuseppe Verdiho. Zmíněný repertoár byl sice velmi hodnotný, ale nikdy nezakotvil v kultuře svých posluchačů a interpretů natolik, jako tomu bylo u Schächterova souboru.¹⁶⁷

Kromě ucelených operních představení docházelo i ke zpěvu operních árií v samostatných pořadech, nebo jako součást pořadů smíšených. Áriový repertoár se nesl zejména v duchu známých světových oper. Zpívaly se árie z *Rusalky*, *Prodané nevěsty*, *Aidy*, *Traviaty*, *Kouzelné flétny* a dalších. „*Terezínští pěvci však nikdy nezpívali Richarda Wagnera, Richarda Strausse a jiné autory, jež si nacisté přisvojili a jejich odkazu využívali na podporu svých zruďných ideologických cílů.*“ Zpěv operních árií provázel kulturní akce od počátku existence ghetta, tedy v době kdy se ještě jednalo o ilegální záležitost. V té době se zpívalo klidně jen s doprovodem harmoniky nebo zcela bez doprovodu. Později se pořady s áriemi staly jedny z nejoblíbenějších pořadů vůbec. Možná i proto, že mohly být zpívány venku na dvoře a v blízkosti šancí, kde se stal koncert pod širým nebem krásným, jedinečným zážitkem.¹⁶⁸

165 KUNA, Milan. *Hudba na hranici života: O činnosti a utrpení hudebníků z čes. zemí v nacistických koncentračních táborech a věznicích*, s. 199

166 Tamtéž, s. 199 – 200

167 Tamtéž, s. 202 – 203

168 Tamtéž, s. 205 – 207

Mimo „dospělé“ opery se v Terezíně tvořila i opera dětská. Nejvýznamnějším počinem byla opera Brundibár a hudebně taneční divadlo na český námět Karafiátových Broučků, o kterém se autorka zmiňovala již v předchozí kapitole.¹⁶⁹

Co se týče terezínských souborů a terezínských orchestrů, stejně tak jako všechny ostatní kulturní projevy byly zprvu zakázány. Teprve když byl hudební a potažmo i celý kulturní život legalizován, nebyla již překážka v tom, aby se hudebníci dali dohromady a hráli podle vlastní chuti a zájmů. Hlavní problémem byly hudební nástroje, kterých bylo zpočátku nedostatek. Pouze hrstce vězňů se do terezínského tábora podařilo propašovat nějaký hudební nástroj. Teprve koncem roku 1942 se vězeňské samosprávě podařilo vymoci, aby Židovská náboženská obec v Praze zajistila pro ghetto hudební nástroje, především smyčcové. *„Tak se od počátku roku 1943 začala postupně rozvíjet i v Terezíně na poli orchestrální hudby nevídaná aktivita, směřující až k překvapivě diferenciované hudební činnosti.“*¹⁷⁰

Jedním z prvních orchestrů, který vznikl v Terezíně, byl orchestr Carla S. Taubeho.¹⁷¹ Taube byl původně klavíristou, který se začal věnovat skladatelské činnosti. Hlavním impulsem pro vznik souboru, byla jeho zatím neprovedená symfonie, inspirována pocity z okupace a ze života v Terezíně, kde byla dokončena a později také uvedena. Též se věnoval hudbě populární a řídil orchestr estrádního zaměření. Taubeho hlavní přínos je však v tom, že jako první sestavil orchestr a nastudoval s ním novou, protifašistickou skladbu.¹⁷²

Dalším umělcem, který se pokusil postavit svůj orchestr, byl Karel Ančerl. Ten sestavil téměř čtyřicetičlenný orchestr, skládající se z 12 prvních houslí, 10 druhých houslí, 8 viol, 8 violoncell a 1 kontrabas. Ančerlův orchestr se skládal téměř výhradně z českých umělců. Místo koncertního mistra zastával mladičký, ale nadaný, Karel Fröhlich. Ani tento soubor se neobešel bez potíží. Problémy souvisely s obstaráváním vhodného notového materiálu, s nedostatkem notového papíru, který členové souboru

---

169 LUDVÍKOVÁ, Miroslava. Kultura v ghettu Terezín, s. 2

170 KUNA, Milan. *Hudba na hranici života: O činnosti a utrpení hudebníků z čes. zemí v nacistických koncentračních táborech a věznicích*, s. 227 – 228

171 BLODIG, Vojtěch. *Kultura proti smrti: stále expozice Památníku Terezín v bývalých Magdeburských kasárnách*, s. 21

172 KUNA, Milan. *Hudba na hranici života: O činnosti a utrpení hudebníků z čes. zemí v nacistických koncentračních táborech a věznicích*, s. 228 – 229

řešili tak, že si po nocích linkovali obyčejný papír a poté rozepisovali jednotlivé hlasy. První nastudovaný program obsáhl díla od Bacha: Koncert pro housle a orchestr a od Mozarta: Malou noční hudbu, a sklídl nevídaný úspěch. Byl několikrát opakován a Fröhlich zářil na místě sólisty. Poté Ančerl nastudoval i další program, který se skládal výhradně z české hudby od Antonína Dvořáka, Josefa Suka a Pavla Haase. Tento program byl nakonec využit v rámci propagandistické akce zkrášlování města. Premiéra byla opravdu krásná, hrálo se v sále vyzdobeném květinami, hudebníkům byly propůjčeny černé obleky a vše bylo natáčeno filmovou kamerou. O několik dní později byla většina členů odtransportována do Osvětimi a tím se Ančerlův orchestr rozpadl.¹⁷³

Do Terezínského kulturního života se výrazně zapsala také tzv. Městská hudba. Ta je v literatuře kladena do jedné řady právě s populárním orchestrem Carla Taubeho. V obou orchestrech hráli titíž umělci, Taubeho orchestr však existoval o něco dříve a snažil se o klasickou hudbu ve stylu lázeňského orchestru a nakonec se vlil do orchestru Městské hudby. Pravým organizátorem orchestru Městské hudby se stal Peter Deutsch, který se v jeho dirigování střídal s Taubem. Vznik tohoto čtyřicetičlenného orchestru v roce 1943 spadá do příznivé doby pro terezínskou kulturu, neboť se na obzoru rýsovala návštěva Červeného kříže. Nikdo z komandatury tedy nebránil, aby se tato hudba hrála co nejčastěji a dodávala tak lesk absurdním poměrům ve vězeňském městě. Orchestr měl kromě smyčcových nástrojů také žesťové a dřevěné dechové nástroje. Byl natolik početný, že nebylo potřeba doplňovat chybějící hlasy klavírem nebo harmonikou. Většina hráčů byli zkušení instrumentalisté, kteří pod vedením obou dirigentů podávali ty nejlepší výkony. Dnes už však nejsme schopni rekonstruovat jména hudebníků, kteří v orchestru Městské hudby vystupovali, víme jen to, že čeští umělci převažovali. Městská hudba se brzy stala populární. Hrála každý den v pavilonu na náměstí. Věznění lidé ho po zaznění prvních tónů rychle zaplnili a odměňovali účinkující mohutnými aplausy. Repertoár orchestru tvořily známé skladby z oper i operet a populární skladby klasických mistrů aranžovaných do stylu salónního orchestru. Orchestr s oblibou hrával například Směs operních melodií od Smetany, Weberovu předehru k opeře Čarostřelec, nebo Dvořákovy Slovanské tance. Přestože se tato hudba svojí uměleckou úrovní nemohla rovnat například Ančerlovu souboru, sehrála v hudebním životě Terezína velmi podstatnou roli.

---

¹⁷³ KUNA, Milan. *Hudba na hranici života: O činnosti a utrpení hudebníků z čes. zemí v nacistických koncentračních táborech a věznicích*, s. 229 – 232

Její melodie asociovaly domov, napřimovaly, povzbuzovaly a poskytovaly hudební zážitky širokému zástupu terezínských vězňů. Hlavně v tom spočívala její historická úloha.¹⁷⁴

Dalším hudebním odvětvím, které bylo v Terezíně pěstováno, byla komorní hudba. Smyčcová kvarteta, která rozvinula svoji činnost v Terezíně, byla již zformována z předchozího období z Prahy. Známa jsou kvarteta dvě - takzvané Ledečovo a takzvané Terezínské.¹⁷⁵ Tato dvě kvarteta většinou provozovala světové i soudobé umělce, včetně děl, která vznikla přímo v terezínském ghettu.¹⁷⁶

Dvaapadesátiletý Egon Ledeč, primárius kvarteta prvního, byl vynikajícím klavíristou a všestranným umělcem. Ihned po příchodu do Terezína v roce 1942 začal obnovovat své kvarteto, protože do Terezína s ním přišli i jeho bývalí spoluhráči z České filharmonie. První koncerty Ledečova kvarteta nebyly koncerty v pravém slova smyslu, hrálo se bez připravené dramaturgie, byly to jen jakési přehrávky komorní hudby pro zájemce z nejbližšího okolí. Tyto produkce byly naplněny hudbou kvartet Mozartových, Beethovenových, Schubertových, nebo i Dvořákových. Přestože šlo o pouhé přehrávky krásné kvartetní hudby, umělci jí vtiskli takový ráz. Nešlo tak jen o obyčejné domácí muzicírování. Ledečovo kvarteto se účastnilo i větších kulturních akcí, například tryzny na památku spisovatele Edvarda Ledera, který v terezínském táboře zahynul. Egon Ledeč, stejně tak jako jeho spoluhráči, se však konce války nedočkal a zemřel v plynové komoře v Osvětimi.¹⁷⁷

Druhé kvarteto, takzvané Terezínské, bylo trochu jiného rázu. Působili v něm výrazně mladší hudebníci, kteří teprve nedávno absolvovali pražské hudební školství, a kteří plánovali společnou koncertní budoucnost. Zasvětit svůj život hraním v komorním kvartetu, to byl sen těchto mladých umělců v čele s Karlem Fröhlichem. Umělci spolu hráli již v Praze, v Terezíně pak na tuto činnost navázali a nikdy neslevili se svých nároků. Věřili, že jednou budou moci koncertovat bez potupné hvězdy na prsou, jako

---

174 KUNA, Milan. *Hudba na hranici života: O činnosti a utrpení hudebníků z čes. zemí v nacistických koncentračních táborech a věznicích*, s. 235 – 239

175 Tamtéž, s. 242

176 BLODIG, Vojtěch. *Kultura proti smrti: stále expozice Památníku Terezín v bývalých Magdeburských kasárnách*, s. 21

177 KUNA, Milan. *Hudba na hranici života: O činnosti a utrpení hudebníků z čes. zemí v nacistických koncentračních táborech a věznicích*, s. 241 – 244

svobodní občané v novém státě. Jejich Terezínské kvarteto obsáhlo dosti široký a zajímavý repertoár. Nejčastěji interpretovalo smyčcová kvarteta od Mozarta, Beethovena nebo Čajkovského. Mladí umělci Terezínského kvarteta se také uplatňovali v dalších orchestrálních i komorních souborech, kde získávali nové zkušenosti.¹⁷⁸

Ve všech dalších útvarech komorní hudby, které zde vznikly, měli členové Terezínského kvarteta převahu a s největší pravděpodobností vznikly také z jejich iniciativy. Společně s hudebníky starší generace se seskupovali do příležitostných komorních ansámbľů, buď kvůli nastudování nějakého konkrétního díla, nebo kvůli oslavě některého hudebního tvůrce. „*At tak či onak i tyto koncertní ansámby, sestavené jen pro jeden, nebo několik koncertních večerů, sehráli v hudebním životě Terezína významnou roli.*“¹⁷⁹

Kromě komorních kvartet v Terezíně působilo několik klavírních umělců, profesionálů, se samostatnými recitály. Nejvýznamnější z nich byla mladičká Slovenka Julietta Arányiová, která se stala iniciátorkou večera na počest W. A. Mozarta. Mezi další významné umělkyně patřily Alice Herzová-Sommerová, Editha Steinerová-Krausová s Renée Geatnerová-Geiringerová.¹⁸⁰

V Terezíně byla také hrána hudba jazzová. Setkáváme se s ní už od počátku, kdy na jednom z tzv. kamarádkých večerů vystoupil jazzový orchestr. Iniciátorem byl mladý Bedřich Weiss, který si do Terezína přivezl nejen klarinet, ale i spoustu aranžmá pro jazzový soubor. Vytvořil soubor Jazz-Quintet-Weiss, který mimo hraní skladeb někdy také tajně nahrával na gramofonové desky. Soubor hrál nepřetržitě až do roku 1944, kdy Weiss dobrovolně doprovodil svého otce v transportu do Osvětimi. Weiss však nebyl jediným umělcem, který se věnoval jazzu. Dalším významným jazzovým hudebníkem byl Martin Roman, který s Weissem začal spolupracovat a postupně převzal vedení souboru. Zdá se možná až nemožné, že se v Terezíně mohl hrát jazz, hudba Němci tak opovrhovaného národa černochoů, jejichž kulturu řadili nejniže v hierarchii opovrhovaného umění.¹⁸¹

---

178 KUNA, Milan. *Hudba na hranici života: O činnosti a utrpení hudebníků z čes. zemí v nacistických koncentračních táborech a věznicích*, s. 245 – 247

179 Tamtéž, s. 247

180 Tamtéž, s. 249 – 251

181 KUNA, Milan. *Hudba vzdoru a naděje: Terezín 1941-1945: o činnosti a tvorbě hudebníků v koncentračním táboře Terezín*. Praha: Editio Bärenreiter, 2000. ISBN 80-86385-02-7, s. 127 – 130

Hudba v ghettu dosahovala opravdu mimořádné úrovně a žádné město by se za ni nemuselo stydět. Žádné město také nemělo tolik po hudbě prahnoucí obecnstvo, jako tomu bylo v Terezínském táboře. Hudba pro lidi neznamenal pouze zábavu a rozptýlení po namáhavé práci, „byla dobrovolnou spontánní aktivitou, kterou věznění lidé demonstrovali svou sounáležitost s evropskou kulturou, z níž je chtěli ideologové třetí říše tak surovým způsobem vyobcovat.“ Přestože se většina umělců konce války nedožila, vzpomínka na ně zůstává světlá a „reprezentuje ohromné vzepětí vůle vězněných hudebních umělců, představuje zkušenost, z níž mohou čerpat posilu generaci současné i budoucí.“¹⁸²

3.3 Výtvarná tvorba v terezínském ghettu

Výtvarné umění vyrůstalo v ghettu ze stejných předpokladů jako hudba nebo divadlo, jejichž působení bylo ovšem více bezprostřední a zasahovalo větší okruh zúčastněných. Výtvarná tvorba vznikala v soukromí, a protože její díla nemohla být veřejně vystavována, znaly ji především její tvůrci a nejbližší přátelé. I přes neustálé materiální potíže byla výtvarná tvorba v terezínském ghettu významně rozšířená, věnovali se jí jak profesionálové, tak další desítky, možná dokonce stovky amatérů, dospělých i dětí.¹⁸³

Střediskem výtvarného umění se stala kreslárna Technické kanceláře, která byla soustředěna v prvním patře Magdeburských kasáren a v níž pracovala většina profesionálních malířů.¹⁸⁴ Na její vznik měl nejvýznamnější podíl zástupce židovského staršího Otto Zucker, který byl sám vynikající architekt a znalec umění.¹⁸⁵

Kreslárna původně zpracovávala především stavební a technické plány pro výrobu různých provozů technického a hospodářského oddělení, dále také produkovala nejrůznější grafy a statistiky, které vyžadovala komandatura SS ke svým zprávám. Tyto zprávy sloužily jako důkaz hladkého fungování ghetta a zároveň jimi komandatura vykazovala činnost svým nadřízeným v Berlíně. Zuckerovi se postupně podařilo

---

182 KUNA, Milan. *Hudba na hranici života: O činnosti a utrpení hudebníků z čes. zemí v nacistických koncentračních táborech a věznicích*, s. 257

183 BLODIG, Vojtěch. *Kultura proti smrti: stálé expozice Památníku Terezín v bývalých Magdeburských kasárnách*. Praha: Oswald pro Památník Terezín, 2002, s. 51

184 LUDVÍKOVÁ, Miroslava. *Kultura v ghettu Terezín*, s. 3

185 BLODIG, Vojtěch. *Kultura proti smrti: stálé expozice Památníku Terezín v bývalých Magdeburských kasárnách.*, s. 51

soustředit do kreslírny Technické kanceláře většinu nejvýznamnějších výtvarníků ghetta. Vedoucím kreslírny se stal významný pražský grafik a karikaturista Bedřich Fritta, který do Terezína přijel jedním z prvních transportů v roce 1941. Prvními transporty také přijeli další členové kreslírny, a to jedni z nejmladších. Byli to dvaadvacetiletý František Petr Kien, stejně starý Peter Löwenstein a výtvarník František Lustig. Brzy na to k nim přibyli další výtvarníci, například Loe Haas, Otto Ungar, Albín Glaser a technický filmový režisér Adolf Aussberg.¹⁸⁶

Postupem času v kreslárně pracovalo kolem patnácti až dvaceti výtvarníků, kterým zařazení do štábu kreslírny umožňovalo nejen věnovat se alespoň částečně své profesi, ale také získali drahocenný čas a vzácné prostředky ke své vlastní tvorbě. Čas od času také získali propustky ke studijním návštěvám různých provozů ghetta, nebo dokonce i k vycházkám za jeho zdi. V kreslárně se podařilo vytvořit neoficiální tvůrčí prostředí, které svojí činností obohacovalo kulturní život ghetta a do jisté míry také inspirovalo k vlastní tvorbě ostatní výtvarníky a amatéry.¹⁸⁷

Oficiální výtvarná tvorba byla zaměřena na zhotovování stavebních plánů, projektů a tvorbu ilustračních příloh ke zprávám o činnosti terezínské samosprávy. Z této oficiální tvorby se dochovaly pouze zlomky, většinou studie jednotlivých malířů dokumentující různé provozy a zařízení ghetta. V oficiální části tvorby se umělci pokoušeli poskytnout takový obraz ghetta, jaký si představovali nacisté. Byla zdůrazňována přísná organizace života v táboře a plné pracovní nasazení jeho obyvatel.¹⁸⁸ Téměř všichni výtvarníci zachytili pohledy ze stavby bohušovické vlečky, která byla největším stavebním projektem židovské samosprávy. Dalšími významnými projekty byly výstavba krematoria, nebo kanalizačních zařízení.¹⁸⁹ „*Pro obyvatele ghetta měla ovšem zvláštní důležitost ústřední pekárna a také kuchyňské provozy. Obliba těchto zařízení mezi výtvarníky naznačuje, že tvorba v tomto prostředí snad umožňovala i získání potravin výměnou za obrázek nebo portrét.*“¹⁹⁰

---

186 BLODIG, Vojtěch. *Kultura proti smrti: stálé expozice Památníku Terezín v bývalých Magdeburských kasárnách*, s. 51 – 52

187 Tamtéž, s. 52

188 Tamtéž, s. 52

189 LUDVÍKOVÁ, Miroslava. *Kultura v ghettu Terezín*, s. 3

190 BLODIG, Vojtěch. *Kultura proti smrti: stálé expozice Památníku Terezín v bývalých Magdeburských kasárnách*, s. 52

Nejnadanějším kreslířem ze štábu byl Petr Kien, který dovedl nenásilně spojit figurální scény s náznakem prostředí do působivých kompozic. Proto také kreslil většinu ilustrativních příloh ke zprávám. Některé zachycují dělníky a řemeslníky při práci v dílnách, jiné zase zdravotnické, zásobovací a ubytovací podmínky v ghettu. Dnes nám slouží jako svědectví o katastrofálních podmínkách, které v ghettu panovaly.¹⁹¹

Na základě těchto studií vznikl cyklus 25 ilustrací k Zuckerovu rukopisu o dějinách Ghetta Terezín, na němž se svými pracemi podíleli Fritta, Haas, Ungar a další. Ti ve svých pracích zachytili bez zbytečných příkras všechny důležité výrobní dílny, veřejné objekty, zdravotnická zařízení i kulturní akce samosprávy ghetta.¹⁹²

Výtvarná tvorba také sehrála důležitou roli v rámci zkrášlovací akce. Malíři kreslířny byli přinuceni účastnit se její přípravy výzdobou některých objektů a výrobou plakátů s reklamními slogany. Dětský pavilon byl vyzdoben malbami exotických krajín a zvířat od Adolfa Aussenbergra. Speciálně bylo vytvořeno album Terezínské pohledy od malíře Josefa Spiera. Jedná se o upomínkové album, které bylo v rámci zkrášlovací akce rozdáváno členům komise Červeného kříže. V albu jsou zakresleny všechny ústřední provozy samosprávy jako pekárna, truhlárna, kuchyně a další. Navíc jsou zde zakreslena veškerá místa, která byla vybudována výlučně v rámci zkrášlovací akce, jako kavárna a banka, která neměla pro život v Terezíně žádný význam.¹⁹³

Vedle této oficiální umělecké produkce vznikal v Terezíně v soukromí, po večerech a po pracovní době, za zataženými roletami, zcela odlišný cyklus kreseb, zachycující nejvšednější skutečnosti života v ghettu, jako přelidněnost, nekonečné fronty na jídlo, přicházející a odcházející transporty, opuštěná zavazadla, pohřební vozy a hromady rakví i těl v márnících. Jejich motivy se navzájem doplňují a vytváří cyklus skutečného života ghetta, zachycující jeho utrpení a absurditu, která se stala každodenní realitou.¹⁹⁴

Pro tyto kresby malíři tajně využívali papír i kreslicí potřeby z kanceláře, ke kterým by se jako obyčejní vězni nedostali.¹⁹⁵

---

191 BLODIG, Vojtěch. *Kultura proti smrti: stálé expozice Památníku Terezín v bývalých Magdeburských kasárnách*, s. 52

192 Tamtéž, s. 52

193 Tamtéž, s. 52 – 53

194 Tamtéž, s. 53

195 LUDVÍKOVÁ, Miroslava. *Kultura v ghettu Terezín*, s. 3

Pouze několik umělců však mělo odvalu překročit hranici oddělující nacistickou fikci ghetta od nejvšednější reality. Ti, kteří tento krok učinili, patřili k těm nejnadanějším. Byl to Otto Ungar, Bedřich Fritta, Leo Haas, Ferdinand Bloch a Karel Fleischmann. Ačkoliv byli každý jiného výtvarného názoru, jejich motivy na sebe vzájemně navazují a podařilo se jim vytvořit mnohostranný, celistvý obraz nezkrášleného terezínského ghetta.¹⁹⁶

Vedoucí osobností této neoficiální činnosti v kreslárně Technické kanceláře byl pražský karikaturista Bedřich Fritta. Ten vytvořil mnoho kreseb, které přináší ostře kritický obraz terezínského ghetta. Ve své snaze o pravdivé vystižení absurdity života v ghettu se nevyhýbal ani kruté groteskní nadsázce a karikatuře. Na jeho kresbách se i jednoduché motivy- opuštěná transportní zavazadla nebo terezínské pohřební vozy- stávají krutým obrazem smrti. Patrně jako jediný z umělců našel výraz pro rozpor mezi terezínskou skutečností a propagandistickou fikcí a učinil jej svým vlastním tématem.¹⁹⁷

Svou tvorbou inspiroval i další terezínské výtvarníky k ilegální tvorbě. Nejvíce ovlivnil Haase a Ungara. Leo Haas v Terezíně vytvořil velký počet čistě dokumentárních kreseb a portrétů lidí, se kterými se zde setkal, jedná se především a portréty jeho přátel malířů a některých členů samosprávy. Otto Ungar se na rozdíl od ostatních vyjadřoval především akvarelem a temperami. V jeho temných akvarelech a kvaších dokázal výstižně zobrazit tísnivou atmosféru ghetta a tragický osud jeho obyvatel, zejména beznadějný život starých lidí. Nehledal žádné výjimečné náměty, maloval pohledy z ubikací, tváře starých žen či váhavě stojící slepce. Právě svojí obyčejností vyjadřují tyto motivy velmi působivě celé lidské utrpení, panující v ghettu. Také Ferdinand Bloch zůstal věrný popisnému obrazu skutečnosti, a podobným námětům jako předchozí malíři. Jeho kresby byly realizovány uhlem a na rozdíl od Haase nebo Fleischmanna nezachycovaly pohyb, ale jediný moment lidské existence.¹⁹⁸

Tito nadaní malíři se pokusili propašovat soubor svých neoficiálních kreseb do Švýcarska a upozornit tak na hrůzné životní podmínky v Terezíně. Bohužel však byly kresby v červenci 1944 odhaleny nacistickou komandaturou a Fritta, Ungar, Haas a další

---

¹⁹⁶ BLODIG, Vojtěch. *Kultura proti smrti: stálé expozice Památníku Terezín v bývalých Magdeburských kasárnách*, s. 54

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 54 – 55

¹⁹⁸ Tamtéž, s. 56

umělci byli obviněni z „propagandy hrůzy“ a deportováni do věznice na Malé pevnosti. Ještě před zatčením se jim však podařilo ukrýt některá díla. Uschované kresby byly po skončení války objeveny.¹⁹⁹

Vedle vědomé snahy o dokumentaci terezínské skutečnosti v ilegálním díle terezínských malířů existovala v ghettu ještě další a patrně nejrozsáhlejší oblast umělecké tvorby. Působilo zde mnoho dalších výtvarníků a amatérů, jejichž tvorba má především dokumentární a upomínkový charakter. Jejich tvorba nebyla názorově tak vyhraněna a vznikala z vnitřní potřeby samotných umělců.²⁰⁰ „Vznikly tisíce děl s rozdílnou uměleckou hodnotou.“²⁰¹ Jejich práce postrádají dramatické napětí, jako měly kresby Fritty, Ungara a dalších, zaznamenávají však prostředí ghetta z větší blízkosti a detailněji. Protože nebylo možné kreslit na veřejnosti, zachycují především bezprostřední okolí ubikací a každodenní život uvnitř ghetta. Přesto i v těchto kresbách proniká na povrch všudypřítomné napětí a znepokojivá realita života v Terezíně.²⁰²

Nejobsáhlejší cyklus akvarelů a kvašů s pohledy z ubikací a terezínských dvorů vytvořil František Mořič Nágl. Ten v soukromí, v prostředí ubikací vytvořil jeden z nejvěrnějších obrazů ghetta. Pozoruhodný je rovněž početný cyklus kvašů od Bedřicha Wastela s osamělými postavami starých lidí., které dotváří pochmurnou atmosféru ghetta. Také František Zelenka vedle četných divadelních výprav vytvořil cyklus tušových kreseb z terezínských nádvoří, ulic a ubikací. Dalšími dokumentátory ghetta byly Eduard Neugebauer, Ludvík Wodak, Jaroslav Löble a další. Většinou se jedná o malíře amatéry. Od některých se dochovaly pouze jednotlivé kresby, z nichž některé mají zajímavý námět nebo provedení. „Obvykle jsou posledním svědectvím o osudu svého autora.“²⁰³

K oblíbenému žánru patřil v Terezíně z pochopitelných důvodů také portrét, v němž se projevuje celá škála výrazů a technik. Pro mnoho umělců byl právě portrét hlavním těžištěm jejich tvorby.²⁰⁴ Nejvýznamnějším terezínským portrétistou byl pravděpodobně

---

199 LUDVÍKOVÁ, Miroslava. Kultura v ghettu Terezín, s. 3

200 BLODIG, Vojtěch. *Kultura proti smrti: stálé expozice Památníku Terezín v bývalých Magdeburských kasárnách*, s. 56

201 LUDVÍKOVÁ, Miroslava. Kultura v ghettu Terezín, s. 3

202 BLODIG, Vojtěch. *Kultura proti smrti: stálé expozice Památníku Terezín v bývalých Magdeburských kasárnách*, s. 56

203 Tamtéž, s. 57

204 Tamtéž, s. 57

všestranně nadaný František Petr Kien,²⁰⁵ který zachytil podoby mnoha svých přátel z hudebního a divadelního prostředí ghetta. Kromě několika olejů se zachovala řada jeho portrétních kreseb, ve kterých usiloval o zachycení psychologie každého jednotlivce. Tak vznikl jeho cyklus kreseb, ve kterých zachytil charakteristiky výjimečných uměleckých osobností. Pozoruhodný je rovněž jeho cyklus karikatur terezínských lékařů.²⁰⁶

Dalším významným portrétistou byl Mořic Müller. Ten kreslil během svého pracovního nasazení v nemocniční ambulanci každý den. Většina jeho kreseb vznikla na několika málo nemocničních pokojích. V pacientech spatřoval trpělivé modely a často i zajímavé osobnosti. Každou kresbu označoval datem a místem vzniku, většinou také jménem portrétovaného a dalšími údaji, které na sebe během kresby dotyčný prozradil.²⁰⁷

Portréty kreslilo i mnoho žen. Malvína Schalková, Zuzana Eismannová patřily mezi ty nejnadanější. Také Charlota Burešová byla vynikající portrétistkou. Ta byla údajně nucena k tomu, kreslit portréty některých nacistických důstojníků a členů SS.²⁰⁸

Vedle kreslírny Technické kanceláře tvořili jakési oficiální zázemí výtvarné tvorby také umělecké dílny německé firmy, tzv. „Sonderwerkstätte“, které sloužily k výrobě upomínkových a drobných dekorativních předmětů přímo pro komandaturu SS. Nacisté využívali práce umělců k vytváření uměleckých děl pro sebe a své rodiny a přitom předepisovali přesný námět i provedení každého díla. Vedle alpských krajinek, západů slunce, květinových zátiší byly nejžádanějším artiklem rodinné portréty podle fotografií a kopie děl starých německých mistrů. Vedle oficiální tvorby podle nacistického vkusu však v těchto dílnách vznikaly také drobné obrázky, ozdoby, přívěsky z kovů a vyřezávané předměty ze dřeva. Ty jejich tvůrci pronášeli do ghetta, kde sloužily k výzdobě ubikací. Toto skromné vězeňské umění hrálo důležitou roli jako náhrada za ztrátu soukromí a osobních věcí a v potřebě zlidštit neosobní prostředí ghetta. Ve zmíněných uměleckých dílnách pracovali například Charlotta Burešová, Otto Kaufman, Hilda Zadiková, nebo Helena Weisnerová.²⁰⁹

---

205 LUDVÍKOVÁ, Miroslava. *Kultura v ghettu Terezín*, s. 3

206 BLODIG, Vojtěch. *Kultura proti smrti: stálé expozice Památníku Terezín v bývalých Magdeburských kasárnách*, s. 56

207 Tamtéž, s. 57

208 Tamtéž, s. 57

209 Tamtéž, s. 57 – 58

V tvorbě předních terezínských umělců můžeme snadno najít souvislosti s proudy moderního umění předválečné doby i z období protektorátu. Kritická politická a společenská situace na přelomu třicátých a čtyřicátých let vytvářela podobné podmínky v okupované zemi stejně jako v koncentračním táboře. Příbuzné byly i některé formy uměleckého výrazu využívané ve výtvarném umění. „*Tvorba terezínských malířů však patří nejen do soudobého kulturního kontextu, ale zaujímá i zvláštní místo v dějinách umění 20. století, protože je odpovědí na hlubší otázku smyslu a poslání umění v extrémních podmínkách lidské existence.*“²¹⁰

Tvorba terezínských malířů ukázala, že úloha umění v nesvobodné společnosti může být daleko významnější, než je tomu za normálních podmínek. Zdůraznila jeho poslání jako protestu, projevu lidské svobody, prostředku výchovy a jeho význam pro duševní i fyzické přežití člověka. Výtvarná tvorba plnila navíc i funkci dokumentační, především díky ní si dnes můžeme představit, v jakých podmínkách deportovaní lidé žili.²¹¹

3.3.1 Dětská výtvarná tvorba

V Terezíně také vznikala výtvarná tvorba dětská. Obsah dětských kreseb se od dospělých umělců a amatérů velmi lišil. Děti ve svých kresbách samozřejmě viděly všechno to, co viděli dospělí. Viděly nekonečné fronty na jídlo, pohřební vozy, příslušníky SS, pohřby a rakve. Ale viděly také to, co dospělí vidět nechtěli, krásu za branami města, zelené louky a kopce, zvířata, nebo to, co dospělí ani vidět nemohli. Pohádkový svět s princeznami, čarodějnicemi a kouzelníky. Jejich tvorbu tedy můžeme obsahově rozdělit do dvou částí. V první z nich nalezneme ta témata, která děti většinou kreslí i v normálním životě. Tedy krajiny, ulice, svoji rodinu, pokojíček, květiny a zvířata. Tyto náměty pro ně však už nebyly denním prožitkem, ale pouhou vzpomínkou. V druhé, méně početné skupině námětů nalezneme zobrazení zážitků dětí z tábora. Ubikace, palandy, transporty a další ještě smutnější výjevy.²¹²

V celkovém souboru dětských výkresů můžeme rozlišit práce chlapců od prací dívek. Dělí je od sebe jiné zájmy ale i pojetí témat. Dívky se zajímaly více o přírodu,

²¹⁰ BLODIG, Vojtěch. *Kultura proti smrti: stálé expozice Památníku Terezín v bývalých Magdeburských kasárnách*, s. 58

²¹¹ Tamtéž, s. 58

²¹² FRANKOVÁ, Anita a Hana POVOLNÁ. *Motýla jsem tu neviděl: Dětské kresby a básně z Terezína*. Praha: Reag, 1993. ISBN 80-85608-06-5, s. 10 – 11

všímají si květin, zvířat, kreslí tančící děvčátka, malebné chaloupky se zahradami apod. Chlapci jsou ve svých kresbách mnohem konkrétnější. Malují parníky, lodě, bitvy i jiná dobrodružství. Konkrétněji také vykreslují terezínský život a jeho obyvatele. Na rozdíl od dívek malují třeba příslušníky SS, popravy a pohřby.²¹³

Děti byly ke kreslení cílevědomě vedeny svými učiteli. Vyučovací program byl velmi dobře naplánovaný a hodiny byly rozděleny do několika stupňů. Začínalo se povinnými kresbami základních prvků, jako jsou vlnovky a kroužky, později se kreslily běžné předměty, které děti v Terezíně obklopovaly, jako například obyčejná sklenička od zavařeniny s lučním kvítím a nakonec komplikovaná zátiší malovaná podle přírody. Z výtvarného hlediska jsou zajímavé různé vystřihovánky a nalepovánky a výšivky na papíře tvořené jako volné kompozice. Děti často kopírovaly reprodukce známých výtvarných děl, které byly po ruce. Zachovala se jednak celá řada přesných kopií, ale i výkresy které se pouze inspirovaly moderní tvorbou, a připomínají české moderní umělce Emila Filu a Václava Špálu.²¹⁴

Důležitou postavou terezínské dětské výtvarné tvorby byla Friedl Dicekr-Brandeisová. Jednalo se o akademickou malířku, jejíž činnost je spojena s tisíce kresbami terezínských dětí. Brandeisová často řešila nedostatek materiálu, který si buď nechávala posílat v balíčcích z Prahy, nebo využívala materiálů z malířské dílny. Kreslilo se na vše, co se našlo, na formuláře, kartony i rub použitých kancelářských papírů.²¹⁵

Brandeisová uspořádala v červenci 1943 výstavu, kde si všichni mohli práce dětí prohlédnout. Nejednalo se pouze o kresby, ale i o řezby a modely.²¹⁶

Briedsová se snažila o moderní výuku kreslení, která neměla potlačovat tvořivé síly dítěte. Mělo jít zejména o snahu podporovat a rozvíjet spontánní výtvarné projevy dětí a chránit jejich vlastní tvořivost. Takové obrázky pak mohly sloužit jako obraz dětské duše. Briedsové poté tyto kresby sloužily jako reflexe sociálního stavu dětí v Terezíně. Výuka kresby měla zohledňovat jak věkové, tak individuální rozdíly dětí. U dítěte mladšího mělo jít především o volné kreslení, u staršího už měla nastoupit výtvarná

---

213 *Dětské kresby na zastávce k smrti: Terezín 1942-1944*. Redaktor Hana VOLAVKOVÁ. Praha: Státní židovské muzeum, 1959, s. 63

214 Tamtéž, s. 63

215 KASPEROVÁ, Dana. Reformně pedagogické otázky za zdi ghetta Terezín, s. 155

216 Tamtéž, s. 156

výchova, která však neměla přerušit uvolněnou mysl dítěte. Dítě se mělo chtít samo zlepšovat ve své tvorbě a naučit se umění malovat.²¹⁷

Toto vyučování pro mnoho dětí znamenalo únik z Terezínské reality do světa fantazie a snů. Brandeisová dětem často nezadávala konkrétní téma. Děti měly namalovat, co by si přály, nebo kde by chtěly být. Jedna z jejich nejčastějších pobídek k práci zněla: „*a ted' vůbec na nic nemyslete, malujte a buďte šťastní*“. Hodiny kreslení dávaly dětem pocit svobody a volnosti. Dokázaly posilovat představu, že každý dokáže malovat.²¹⁸

3.4 Literární tvorba v terezínském ghettu

Literární tvorba v Terezíně, stejně jako hudební a divadelní produkce nebyla přístupná zcela všem. Byla známá menšímu, zasvěcenému okruhu osob. Kromě děl určených pro čtení, nebo pro veřejnou produkci sem totiž patří i velké množství osobní poezie či deníkových záznamů, které často mizely v transpotech na východ společně se svými autory. Není proto možné určit celkový rozsah literárních děl vzniklých v ghettu.²¹⁹

Mnoho lidí si sebou do Terezína v padesátikilovém zavazadle vezlo nějakou knihu. Místo bot, nebo dalšího jídla našli v zavazadle místo pro knihu, notový art, či hudební nástroj. Také terezínská knihovna, vedená filosofem Emilem Uitzem obsahovala 1300 svazků. Jednalo se hlavně o knihy, které byly svezeny ze židovských náboženských obcí. Ale částečný podíl, zejména v beletrii a literatuře pro mládež, měly i knihy přivezené jednotlivými vězni.²²⁰

Na rozdíl od autorů a interpretů divadla a hudby, kteří se svými díly obraceli cíleně ke spoluvězněm, měly původní terezínské literární projevy podobu spíše skrytých, důvěrných zápisů. Byly to poznámky, deníky, nebo verše, které vznikaly beze svědků a mizely i se svými autory neznámo kde. Ze zachovalých deníků víme, že se jejich autoři vyslovují ze ztráty lidské důstojnosti, rodiny, přátel, ze strachu z dalšího transportu i smrti.²²¹

---

217 KASPEROVÁ, Dana. Reformně pedagogické otázky za zdi ghetta Terezín, s. 156 – 161

218 Tamtéž, s. 156 – 161

219 LUDVÍKOVÁ, Miroslava. Kultura v ghettu Terezín, s. 3 – 4

220 BLODIG, Vojtěch. *Kultura proti smrti: stále expozice Památníku Terezín v bývalých Magdeburských kasárnách*, s. 177

221 Tamtéž, s. 177

Nicméně také literatura přesahující rámec soukromého projevu tvoří podivuhodnou kapitolu terezínské literární kultury. Čeští Židé byli nejpočetnější komunitou ghetta, měli společnou multikulturní tradici ovlivněnou i pocitem, že v Terezíně jsou stále ještě ve své zemi.²²² Proto je jejich spojení s kulturou českých zemí velmi patrné. Autoři navazovali na tradici české národní literatury. Nepřehlédnutelné je to třeba v kabaretech Karla Švenka, inspirovaných osvobozeným divadlem, které jsou i původními díly literárními, v obsahu časopisu Vedem, v díle Karla Poláčka apod.²²³

Právě osobnost Karla Poláčka je jednou z nejzajímavějších, které ghettem prošly. Po svém příchodu do ghetta v roce 1943 přednášel o českém i světovém písemnictví, o Masarykovi, a o dalších tématech, která ho zrovna napadla. Těsně před svou smrtí údajně sepsal pro své spoluvězně krátkou skeč, předpovídající brzké osvobození. Zahynul na neznámém místě na počátku roku 1945. Jeho díla si získala velkou oblibu i v koncentračních táborech, což vypovídá o židovské pospolitosti čelit tragédii humorem.²²⁴

Norbert Frýd byl obdobně jako Poláček odvečen do ghetta až v roce 1943. Předtím úspěšně vstoupil do literárního života především knihou *Pustíte basu do rozhlasu*. V Terezíně byl činný jako autor mnoha přednášek o poezii, básnických osobnostech, uměleckých směrech, divadle, ale i sociologii a psychologii. Pro děti a mládež připravil a zrežíroval pásmo říkadel *Květovaný kůň* a staročeskou lidovou hru *Ester*. Frýd jako jeden z mála v táboře přečkal válku a vzpomínky z ní poté sepsal v autobiografickém románu *Krabice živých*.²²⁵

Další významný literát, Josef Taussig, byl do Terezína deportován v roce 1942. Předtím redigoval časopis „*Hej rup*“, podílel se na dětské příloze *Lidových novin*, a také byl známý jako autor populární dětské knihy *Borek*, postrach *Pokřikova*. V ghettu pracoval jako dělník, ale zároveň neustále psal a přednášel. Nejúspěšnější byly jeho epigramy, které kolovaly mezi vězni v ghettu. Před deportací do Osvětimi svá díla ukryl a po válce je jeho přátelé našli. Jedinečnou výpovědní hodnotu mají jeho komentáře

---

222 BLODIG, Vojtěch. *Kultura proti smrti: stálé expozice Památníku Terezín v bývalých Magdeburských kasárnách*, s. 177

223 LUDVÍKOVÁ, Miroslava. *Kultura v ghettu Terezín*, s. 4

224 BLODIG, Vojtěch. *Kultura proti smrti: stálé expozice Památníku Terezín v bývalých Magdeburských kasárnách*, s. 177 – 178

225 Tamtéž, s. 178

k terezínským kabaretům. Taussig se bohužel, stejně jako Poláček, konce války nedožil a zemřel v březnu 1945.²²⁶

Josef Stiassny se vyučil knihkupcem, ale zaujala ho žurnalistika. Redigoval kulturní noviny, sám byl autorem mnoha kritik, recenzí i drobných teoretických statí. V roce 1942 byl deportován do Terezína, kde se stal vychovatelem v domově L 417. Zde spolupracoval s Valtrem Eisingerem a společně s ním přispíval do ilegálního časopisu Vedem úvahami o životě vězněné mládeže z ghetta. Zemřel v Osvětimi, kde svůj život ukončil v ostnatých drátech nabitých elektřinou.²²⁷

Valter Esisinger se po své deportaci do Terezína stal vedoucím jednoho z domovů L 417. Především jeho příčinou byla v domově založena chlapecká samospráva a začal vycházet časopis Vedem. Ten obsahuje více jak čtyřicet Eisingerových příspěvků na různá témata, včetně témat politických, kulturních a pedagogických. Zemřel při pochodu smrti v lednu 1945.²²⁸

Zachovaly se i úryvky prací dalších autorů, jejichž celé dílo, které sepsali v ghettu, dnes již bohužel není známé. Mezi tyto autory patří Karel Fleischmann, který se mimo výtvarného umění věnoval také psaní básní a úvah. Dále Zdeněk Böhm, Pavel Friedmann, Otto Weis a Jindřich Kraus. Všichni tito umělci se věnovali převážně tvorbě poezie. František Schulmann, legendární básník z generace Jiřího Ortena, publikující před válkou pouze časopisecky, sepsal v Terezíně významnou úvahu o francouzské poezii, která vyšla v terezínském časopise Sešit.²²⁹

Významnou byla také německy psaná tvorba. Díla jsou ovlivněna pražským německy píšícím okruhem literátů.²³⁰ Zachovala se díla více jak 30 autorů. V ghettu se ocitli zkušení umělci jako Camill Hoffmann, Otto Brod, Leo Strauss, dále pak básníci, kteří již měli určitou tvorbu za sebou, nebyli však ještě známí velkému okruhu lidí.²³¹ Mezi ně patřila například Ilse Weberová, která se v Terezíně stala známá svými písněmi,

---

226 BLODIG, Vojtěch. *Kultura proti smrti: stálé expozice Památníku Terezín v bývalých Magdeburských kasárnách*, s. 178

227 Tamtéž, s. 178

228 Tamtéž, s. 178

229 Tamtéž, s. 178

230 LUDVÍKOVÁ, Miroslava. *Kultura v ghettu Terezín*, s. 4

231 BLODIG, Vojtěch. *Kultura proti smrti: stálé expozice Památníku Terezín v bývalých Magdeburských kasárnách*, s. 205

keré za doprovodu kytary zpívala dětem.²³² Někteří umělci začínali tvořit teprve v Terezíně, například Georg Kafka, nebo mladička Ruth Klüherová. Pro některé se terezínská literární tvorba stala pouhou kapitolkou, pro některé autory byla uměleckým vyvrcholením jejich tvorby.²³³

Pokud jde o jazyk literárních děl, většina obyvatel ghetta pocházela z českých zemí a ať se považovala za příslušníky národa českého, německého, nebo nad svou národností příliš neuvažovala, byla dvojjazyčná, rozuměla a mohla vnímat tvorbu jak českých, tak německy píšících umělců.²³⁴

3.4.1 Dětská literární tvorba

Důležitou část terezínské literární tvorby tvoří i díla mládeže. Dětská tvorba se vyznačuje ohromnou vyzrálostí, která však svědčí o předčasném vyspění dětí. Z dětské tvorby byla nejvýznamnější především časopisecká díla vznikající v jednotlivých domovech mládeže.²³⁵

Skupiny deseti až patnáctiletých malých redaktorů z různých domovů neměli prakticky žádný společný kontakt, tvořili své časopisy spontánně a poté si je po večerech předčítali. Vzájemně se pyšně radovali ze svých literárních a kreslířských pokusů. Vznikl vlastně takový kult časopisů, do nichž děti ukládaly své sny i prožitky z tábora. Často se jedná o fascinující výpovědi.²³⁶

Mezi tyto časopisy patří časopis Bonaco, tvořený dívkami z domova 11, časopis Domov, tvořený chlapci v Hamburských kasárnách, časopis Kamarád, Rim Rim a další.²³⁷ Jediný časopis, který vycházel mimo dětské domovy, byl časopis Hlas půdy. Ten tvořili chlapci ve věku 10 až 13 let žijící se svými matkami na půdě domu Q 306.²³⁸

---

232 WEBER, Ilse. *Kdy skončí naše utrpení: dopisy (1933–1944) a básně z Terezína*. Editor Ulrike MIGDAL. Praha: Academia, 2012. ISBN 978-80-200-2055-0, s. 13

233 BLODIG, Vojtěch. *Kultura proti smrti: stálé expozice Památníku Terezín v bývalých Magdeburšských kasárnách*, s. 205

234 Tamtéž, s. 206

235 LUDVÍKOVÁ, Miroslava. *Kultura v ghettu Terezín*, s. 4

236 BLODIG, Vojtěch. *Kultura proti smrti: stálé expozice Památníku Terezín v bývalých Magdeburšských kasárnách*, s. 179

237 Tamtéž, s. 178 – 179

238 CHLÁDKOVÁ, Ludmila. *Děti a mládež v Terezíně*. In ed. BOLDT, Frank. *Malý a velký svět tzv. terezínské dětské opery Brundibár a toulky česko-německou židovskou minulostí – Brundibár Terezínem – až po dnešek s 39 pozastaveními*. 1. vyd., Cheb: Evropské comenium, 2000, s. 97 – 102

Zvláštní postavení mezi ostatními časopisy měl časopis Vedem. Ten tvoří i podstatnou literární památku terezínského ghetta. Vznikl z podnětu čtrnáctiletého Petra Ginz a začal vycházet již v roce 1942. Ginz za pomoci vedoucího domova Valtra Eisingera vytvořil žánrově bohatý časopis s úvodníky (o ty jediné se postarali dospělí), reportážemi, povídkami, poezií a ilustracemi. Vše bylo dílem mladých chlapců, v nichž Eisinger podnítil literární a básnické talenty. Časopis se stal populární a domov 1 začali navštěvovat zajímavé osobnosti z oblasti sociologie, historie a literatury. Časopis vycházel vždy v pátek, kdy se na společném večeru sešli všichni chlapci a společně si předčítali vlastní příspěvky. Nejprve byl psán na stroji a později ručně. Poslední číslo vyšlo v červenci 1944, kdy byli téměř všichni chlapci odvezeni do Osvětimi a zavražděni.²³⁹

Mezi nejčastější přispěvatele do Vedem patřili chlapci Jiří Bruml, Herbert Fischl, Beno Kaufmann, Rudolf Laub, ale dominantními autory časopisu byli jeho redaktor Petr Ginz a Hanuš Hachenburg.²⁴⁰

Petr Ginz již od dětství vynikal bohatostí zájmů. Již na základní škole se pokoušel psát povídky. Ve dvanácti letech napsal svůj první román ve stylu Julese Verna, který navíc doplnil o vlastní ilustrace. V roce 1942 byl deportován do ghetta, kde se dostal do domova číslo jedna, který vedl Valtr Eisinger. Zde začal pracovat na časopisu Vedem. Jeho vlastní práce zahrnují mnoho žánrů – poezie, povídky, reportáže, úvahy, kresby, akvarely a další.²⁴¹ Práce na časopisu Vedem se stala jeho hlavní životní náplní v ghettu. Staral se o pravidelné vydání a snažil se získávat příspěvky od ostatních chlapců. Pokud neměl článků dostatek, napsal celé číslo sám a příspěvky podepsal vymyšlenými jmény.²⁴² Pravidelné pateční vydání časopisu považoval za otázku své prestiže. Jen díky němu časopis vycházel až do léta roku 1944.²⁴³

Druhá významná osobnost časopisu Vedem Hanuš Hachenburg, byl spíše tichým nenápadným chlapcem, který však v sobě skrýval obrovský talent. Když při pátečních

²³⁹ BLODIG, Vojtěch. *Kultura proti smrti: stálé expozice Památníku Terezín v bývalých Magdeburských kasárnách*, s. 179

²⁴⁰ Tamtéž, s. 179

²⁴¹ Tamtéž, s. 179

²⁴² KRÍŽKOVÁ, Marie Rút. KOTOUČ, Kurt Jiří. ORNEST, Zdeněk. *Je moje vlastní hradba ghett?* 1. vyd., Praha : Aventinum, s. r. o., 1995, s. 72

²⁴³ BLODIG, Vojtěch. *Kultura proti smrti: stálé expozice Památníku Terezín v bývalých Magdeburských kasárnách.*, s. 180

večerech předčítal své verše, všem došlo, že se nejedná a pouhé chlapecké veršování, ale o opravdovou poezii. Bylo v ní vyjádřeno něco, co cítili všichni, ale neuměli to říct.²⁴⁴ V Terezíně také napsal loutkovou hru Hledáme strašidlo, která odkrývá systém vyhlazovacích táborů.²⁴⁵ Po své deportaci do Osvětimi napsal ještě báseň Gong, která získala obrovskou popularitu a putovala mezi vězni. Tato báseň vznikla z každodenního ranního zážitku, při kterém gong probouzel vězně do nového dne. Báseň byla nejspíše literární rozloučením čtrnáctiletého básníka se životem.²⁴⁶

---

²⁴⁴ BLODIG, Vojtěch. *Kultura proti smrti: stálé expozice Památníku Terezín v bývalých Magdeburských kasárnách*, s. 180

²⁴⁵ LUDVÍKOVÁ, Miroslava. *Kultura v ghettu Terezín*, s. 5

²⁴⁶ HACHENBURG, Hanuš. *Hned vedle bílá barva mráčeků: Terezín 1943*. Editor Filip MAŠEK, editor Daniel PRAŽÁK, editor František TICHÝ. V Praze: Baobab, 2010. ISBN 978-80-87060-34-6, s. 5

4. Význam kultury

V poslední kapitole si shrneme význam kultury v Terezínském ghettu. Na význam kultury se můžeme dívat ze dvou úhlů pohledu. Prvním z nich je kulturní význam pro nacistické Německo a jejich snahu o propagandu a druhým význam kultury pro terezínské vězně.

Terezín sehrál v nacistickém plánu tři důležité úlohy. Kromě úlohy tranzitní a decimační to byla úloha propagandistická. Terezín měl představovat místo, kde se lidé mají dobře. Kde si děti hrají a jsou vzdělávány, kde staří lidé dožívají poslední chvíle svého života v hezkém prostředí, ve kterém je o ně postaráno. V rámci propagandistické funkce bylo do Terezína z Čech i Německa deportováno mnoho významných osobností kultury, politiky, mnoho profesorů i vysokých vojenských hodnostářů. Nacisté využili jejich talentu a zájmu vytvářet umění ve vlastní prospěch. Copak by se mohli zabíjet lidé, na místě kde vzniká nepřeborné množství kultury, kde se hraje divadlo, kde zní hudba, kde vznikají krásné obrazy? Tento cíl splnil Terezín dokonale.²⁴⁷ Při návštěvě Červeného kříže v roce 1944 nikdo ze zástupců nepochyboval o tom, že Terezín je konečným místem, kde lidé dožívají a odkud už nikdo nepokračuje dál.²⁴⁸

Význam kultury pro terezínské vězně byl obrovský. Kultura nebyla pouze způsobem, jak strávit dlouhou chvíli. Pro terezínské umělce byla ukázkou vzdoru, naděje a lidskosti. Byla únikem od reality do estetického prožitku, humoru, či nadsázky. Pomáhala bojovat proti nudě a rezignaci, poskytovala tolik potřebnou útechu i pohlazení po duši. Dávala sílu přežít a zdobila šed' a útrapy každodenního života v ghettu. Dávala vnitřní pocit svobody v místě, kde žádná vnější svoboda neexistovala.²⁴⁹

---

²⁴⁷ LUDVÍKOVÁ, Miroslava. *Kultura v ghettu Terezín*, s. 1

²⁴⁸ BROD, Toman, Miroslav KÁRNÝ a Margita KÁRNÁ. *Terezínský rodinný tábor v Osvětimi-Birkenau: Sborník*, s. 29

²⁴⁹ Naši nebo cizí? *Zpěv na okraji propasti.: Kultura v Terezíně, 1941–1945* [online]., s.1 [cit. 2016-07-17]. Dostupné z: <http://clanky.rvp.cz/clanek/s/Z/18743/ZPEV-NA-OKRAJI-PROPASTI-KULTURA-V-TEREZINE-1941-1945.html/>, s. 1

Závěr

Bakalářská práce se zaměřila na kulturní a společenský život v koncentračním táboře Terezín.

Práce je koncipována do tří kapitol. První kapitola je velice obecná, popisuje postavení Židů během druhé světové války, vysvětluje pojem holocaust a další nezbytné pojmy k pochopení celkové existence koncentračních táborů a vzniku sběrného tábora v Terezíně.

Další kapitola se již věnuje samotnému Terezínu. Dozvídáme se, kde město Terezín leží a za jakých podmínek vzniklo. Vracíme se v čase do období Habsburské monarchie, ve které nechal Josef II. Terezín postavit jako pevnostní město, které mělo zemi ochránit před nepřáteli z jiných zemí.

Následuje vznik terezínského ghetta pod taktovkou nacistického Německa. Terezínské ghetto vzniklo v listopadu 1941 a sloužilo jako shromaždiště Židů před jejich transportací do táborů smrti. Již v Terezíně však byli Židé postupně decimováni a mnoho jich zde zemřelo. Nejčastějším důvodem byly špatné stravovací, ubytovací a hygienické podmínky, drsný táborový režim a celkové psychické i fyzické vyčerpání vězňených židů.

Přesto se jednalo o místo, kde byly vzdělávány a vychovávány děti a kde kvetla židovská kultura více než kdekoliv jinde v Protektorátu Čechy a Morava. V Protektorátu byla totiž osobám označeným podle Norimberských zákonů za Židy kultura odepřena a Terezín se tak v tomto ohledu stal oázou kulturní svobody.

Ve druhé kapitole se dozvídáme o postupném vzniku kultury v ghettu. V Terezíně se nacházelo mnoho lidí, kteří se o kulturu pasivně zajímali, a byla pro ně neodmyslitelnou součástí předválečného života. Žilo zde také mnoho bývalých aktivních umělců, a právě jejich přítomnost v táboře dala možnost vzniku kulturního života.

Lidé v táboře, kteří byli již před transportem z kultury v rámci Norimberských zákonů vyloučeni, prahli i po nejobyčejnějším kulturním zážitku. Kultura, především ta divadelní a hudební, zpočátku vznikala spontánně. Později, se vznikem organizace Freizeitgestaltung, která se snažila podchytit kulturní aktivity vězňů, podporovat je a legalizovat, mohla být kultura prováděna organizovanou formou.

Kultura je v kapitole rozdělena na složky divadelní, hudební, výtvarnou a literární. Každé zmíněné kulturních odvětví přinášelo řadu specifík. Divadelní a hudební kultura se vyvíjely podobným způsobem a v ledasčem se prolínaly. Obě vznikaly zprvu spontánně a byly tvořeny především pro lidi. Obě byly také silně zneužity v rámci zkrášlovací akce. To kultura výtvarná a literární vznikala v soukromí a věděli o ni jen zasvěcení umělci a okruh jejich nejbližších přátel. Obě nám mohou sloužit jako zdroje dokumentace pro poválečné zkoumání terezínské reality.

Poslední kapitola sleduje význam kultury, který byl pro vězně nepochybně obrovský. Byla určitým vzdorem a ukázkou lidskosti, znamenala únik od reality každodenního života do světa snů a fantazie. Dávala alespoň částečný pocit vnitřní svobody v místě, kde žádná vnější svoboda neexistovala.

Cíl práce, který si autorka stanovila na začátku práce, tedy popsat terezínské ghetto a kulturu v něm, byl splněn. Práce charakterizovala hlavní představitele kultury a jejich díla včetně kulturního významu pro nacisty i židovské vězně.

Bakalářská práce přinesla ucelený přehled všech oblastí kultury, které v Terezíně vznikaly. Práce by mohla být ještě rozšířena například o kapitolu sportovních aktivit v Terezíně. Společenský život zde obohacovala i fotbalová liga, která měla pro vězně též velký význam.

Práce by mohla obsáhlejší, pokud by autorka shromáždila více informací o každém z uvedených umělců. Pokud by se autorka témuž tématu ráda věnovala i v diplomové práci, vybrala by si pouze jednu z kulturních oblastí, například výtvarné umění v Terezíně, a detailně by se věnovala životu a dílu každého z významných malířů.

Při zpracování se autorka nepotýkala s žádnými výraznými problémy. Pouze v kapitole o literární kultuře v Terezíně zaznamenala problém se sháněním informací, protože většina autorů tvořila svá díla v soukromí a my tak nikdy nebudeme mít přehled o veškeré literární tvorbě, která za zdmi ghetta vznikla.

Seznam pramenů a literatury

BLODIG, Vojtěch. *Kultura proti smrti: stálé expozice Památníku Terezín v bývalých Magdeburských kasárnách*. Praha: Oswald pro Památník Terezín, 2002. ISBN 80-85433-82-6

BROD, Toman, Miroslav KÁRNÝ a Margita KÁRNÁ. *Terezínský rodinný tábor v Osvětimi-Birkenau: Sborník..* Praha: Melantrich, 1994. ISBN 80-7023-193-9.

Dětské kresby na zastávce k smrti: Terezín 1942-1944. Redaktor Hana VOLAVKOVÁ. Praha: Státní židovské muzeum, 1959

Divadelní texty z terezínského ghetta 1941-1945. Editor Lisa PESCHEL. Praha: Akropolis, 2008. ISBN 978-80-86903-82-8.

EMMERT, František. *Holocaust*. Brno: Computer Press, 2006. Muzeum v knize. ISBN 80-251-1204-7.

FOUSKOVÁ, Veronika. Dětská opera Brundibár. *Opus musicum*. 2011, **43**(1), 6-24. ISSN 0862-8505.

FRANKOVÁ, Anita a Hana POVOLNÁ. *Motýla jsem tu neviděl: Dětské kresby a básně z Terezína*. Praha: Reag, 1993. ISBN 80-85608-06-5

HACHENBURG, Hanuš. *Hned vedle bílá barva mráčeků: Terezín 1943*. Editor Filip MAŠEK, editor Daniel PRAŽÁK, editor František TICHÝ. V Praze: Baobab, 2010. ISBN 978-80-87060-34-6.

HAPEREN, Maria van, Wichert ten HAVE, Ben KIERNAN, Martin MENNECKE, Uğur Ümit ÜNGÖR, Ton ZWAAN a Aleš ZIEGLER, ŠMOK, Martin a Monika HORSÁKOVÁ (eds.). *Holokaust a jiné genocidy*. Přeložil Petruška ŠUSTROVÁ. Polanka nad Odrou: Občanské sdružení PANT, 2015. Moderní dějiny (Občanské sdružení PANT). ISBN 978-80-905942-7-2.

CHLÁDKOVÁ, Ludmila. *Děti a mládež v Terezíně*. In ed. BOLDT, Frank. *Malý a velký svět tzv. terezínské dětské opery Brundibár a toulky česko-německou židovskou minulostí – Brundibár Terezínem – až po dnešek s 39 pozastaveními*. 1. vyd., Cheb : Evropské comenium, 2000, s. 148.

CHLÁDKOVÁ, Ludmila. *Terezínské ghetto*. Praha: Naše vojsko, 1991. ISBN 80-206-0283-6.

KASPEROVÁ, Dana. Reformně pedagogické otázky za zdmi ghetta Terezín. *Německé a české reformně pedagogické vzdělávací a výchovné koncepty - analýza, komparace*. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2008, , 152-163.

KASPEROVÁ, Dana. *Výchova a vzdělávání židovských dětí v protektorátu a v ghettu Terezín*. Vyd. 1. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2010, 224 s. ISBN 978-80-7308-327-4.

KASPEROVÁ, Dana.: Vzdělávání židovských dětí v Protektorátu Čechy a Morava v letech 1939-1942, in: *Pedagogika*, 55, č.3 (2005)

KŘÍŽKOVÁ, Marie Rút. KOTOUČ, Kurt Jiří. ORNEST, Zdeněk. *Je mojí vlastní hradba ghett?* 1. vyd., Praha : Aventinum, s. r. o., 1995, s. 207.

KUNA, Milan. *Hudba vzdoru a naděje: Terezín 1941-1945 : o činnosti a tvorbě hudebníků v koncentračním táboře Terezín*. Praha: Editio Bärenreiter, 2000. ISBN 80-86385-02-7.

KUNA, Milan. *Hudba na hranici života: O činnosti a utrpení hudebníků z čes. zemí v nacistických koncentračních táborech a věznicích*. Praha: NV, 1990. ISBN 80-206-0069-8.

LUDVÍKOVÁ, Miroslava. Kultura v ghettu Terezín. : *Moderní-Dějiny* [online]. , 6 [cit. 2016-06-22]. Dostupné z: <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/kultura-v-ghettu-terezin/>

Naši nebo cizí? *Zpěv na okraji propasti.: Kultura v Terezíně, 1941–1945* [online]. , 1 [cit. 2016-07-17]. Dostupné z: <http://clanky.rvp.cz/clanek/s/Z/18743/ZPEV-NA-OKRAJI-PROPASTI-KULTURA-V-TEREZINE-1941-1945.html/>

NOVÁK, Václav. *Terezín*. 2. vyd. Praha: NV, 1979

ROMAŇÁK, Andrej a M. PRÁŠIL. *Pevnost Terezín*. Dvůr Králové nad Labem: FORTprint, 1994. ISBN 809015803X.

ŠORMOVÁ, Eva. *Divadlo v Terezíně: 1941-1945*. Ústí nad Labem: Severočes. nakl., 1973.

Téma: Holocaust: informační materiál pro učitele k výuce na základních a středních školách. Praha: Tauris, 2000. ISBN 80-211-0364-7.

WEBER, Ilse. *Kdy skončí naše utrpení: dopisy (1933–1944) a básně z Terezína*. Editor Ulrike MIGDAL. Praha: Academia, 2012. ISBN 978-80-200-2055-0.